

myntstudier

2022:1 - november

Mynttidskriften på Internet

www.su.se/numismatiska-forskningsgruppen

Ludvigssons låda – början till en kunglig svensk myntsamling

Yrjö Hyötyniemi

År 2022 är viktigt för Kungliga Myntkabinettet i Stockholm. Nu med namnet Ekonomiska museet – Kungliga Myntkabinettet fyller kabinettet 450 år, vilket betyder att det statliga myntkabinettet med sina 650 000 föremål tog sina första anspråkslösa steg år 1572. Under jubileumsåret är det kanske bra att titta närmare på kabinettets allra första början men samtidigt också den tidigaste samlingens betydelse för svensk numismatisk forskning fram till Elias Brenner och vidare ända till 1800-talet och början av nutida numismatisk forskning.

Trekronorsvapnet som ett tvisteämne

I Sverige var tre kronor ett gammalt motiv, använt av t.ex. kung Magnus Eriksson sedan 1330-talet som symbol för Sverige, Norge och Skåne. Denna symbol finns redan vid mitten av 1300-talet på silverpenningar av Magnus Eriksson. Trekronorsvapnet förekommer också på örtugarna från Stockholm, Kalmar och Söderköping från Albrekt av Mecklenburg. Under Kalmarunionen skulle de kunna tolkas som en symbol för Sverige, Norge och Danmark. Efter unionen ansåg svenskarna att vapnet var äldre än unionen och hörde därför till dem. Men danskarna, som nog erkände att unionens tid var över, ville ändå använda samma vapen.

Svenskarna såg danska krav som ett hot för att dessa ändå ville tvinga Sverige att lyda under Danmark igen. För den svenska riksledningen var detta en

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare och redaktör är Jens Christian Moesgaard. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s. inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF). Artikelmanus och bilder skickas till: jens.christian.moesgaard@ark.su.se

Innehåll

Ludvigssons låda – början till en kunglig svensk myntsamling <i>Yrjö Hyötyniemi</i>	1
Møntoffer til kirken uden for kirkerummet <i>Jens Christian Moesgaard</i>	28
Fransk sceatta fundet i Danmark <i>Jens Christian Moesgaard</i>	33
Bror Emil och Hans Hildebrand som numismatiker <i>Kenneth Jonsson</i>	35
Skjoldamuletter	49
Metaldetektoren i Ungarn	51
Ny udstilling om penge på Nationalmuseet i København	52

viktig principalsak, men också en bra ursäkt för ett krig med helt andra motiv. Kung Erik XIV (1560–1568) var starkt intresserad av heraldik och ansåg sig t.o.m. vara en expert i ämnet. Han tog vapenfrågan på allvar och redan under sin far Gustav Vasa (1523–1560) försökte han utan resultat övertala denne till ett angrepp mot Danmark. Eriks bror och efterföljare Johan III (1568–1592) var lika aggressiv i frågan. T.ex. blev han rasande när ett danskt skepp med tre kronor i aktern ankrade mitt emot slottet i Stockholm, och tog sitt svärd och slog ner kronorna. Intresset för bevis för gamla storhetens tid var starkt även i övrigt. T.ex. anställde kung Erik år 1565 fransmannen Petrus Marsilius för att i Frankrike leta fram minnesmärken där, som lämnats av från Sverige inflyttade götar.¹

Läget mellan länderna skärptes tills det s.k. sjuårskriget (1563–1570) bröt ut. Kriget hade naturligtvis mera konkreta grunder men båda länderna ville framställa tre kronor som det främsta tvisteämnet och motivet för kriget.² Freden slöts i Stettin år 1570 varvid beslöts att vapenfrågan skulle hänskjutas till en internationell domstol om inte parterna senast år 1572 själva hade hittat en lösning.³ För den här ”Compromisshandeln” skulle Sverige nu snabbt hitta bevis på att tre kronor var ett urgammalt svenskt vapen. Följaktligen påbörjades ett aktivt forskningsarbete. En av de första härvidlag var Rasmus Ludvigsson.

Rasmus Ludvigsson, den kanske förste svenska numismatikern

Rasmus Ludvigsson (d. 1594) var en borgarson från Stockholm som i sina unga år hade studerat i Leipzig och Rostock. Han fick år 1543 en tjänst som Gustav Vasas kungliga kansliskrivare och en av hans första arbetsuppgifter var att delta i att renskriva bl.a. 1542 års riksregistratur.⁴ Ca år 1553 blev han kunglig kanslisekreterare.

Den flitige Ludvigsson anses vara Sveriges första arkivföreståndare för medeltida urkunder. Under den oroliga tiden var han aldrig politiskt aktiv och han ägnade sig mera åt ”riksens gamla arkiv”, d.v.s. omfattande genealogiska utredningar och mångskiftande krönikerarbeten. Dessutom hörde det till Ludvigssons uppgifter att för kungen och senare även adeln göra släktforskning⁵ varvid han också kom att rita vapen för dem. Under tiden utvecklades Ludvigsson till en av tidens förnämsta svenska heraldiker. Som släktforskare var han en ledande gestalt i Sverige. Han kände till nästan allt och alla. Hans genealogiska utredningar utgör i många fall det bästa – och enda – historiska materialet vi har för att rekonstruera vissa av Sveriges äldre frälsesläkters historia.⁶ Han ägnade sig även åt minnesdiktning till t.ex. sina vänner amiralen Jakob Bagge och riksrådet Pontus de la Gardie.

För Gustav Vasa var han den förnämste medhjälparen vid skötseln av dennes privata förmögenhet. Senare ledde detta till att

1 Rasmusson 1933, 125.

2 Om tre kronor som orsak till kriget se Harrison Lindbergh 2020, passim.

3 Willers 1937, 101.

4 1542 års riksregistratur tycks ha tillkommit först 1545, eftersom Ludvigsson på inte mindre än 14 ställen i distraktion i stället skrivit detta årtal. Svalenius 1991, 65 f. Gillingstam 1997. Se Riksregistratur 1542, mars-december. https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0038503_00004#?c=&m=&s=&cv=3&xywh=1515%2C159%2C2696%2C1554.

5 Hans släktforskningar är rikliga i svenska Riksarkivet. <https://sok.riksarkivet.se/?Sokord=Rasmus+Ludvigsson&page=5&postid=ArkisRef+SE%2FRA%2F750001%2FI&tab=post&s=Balder> och <https://sok.riksarkivet.se/nad?postid=Arkis+1e9fb40b-a499-40c5-9eb3-313bab550640&prependUrl=%2fnad&vol=n%2cn&s=Balder>.

6 Harrison 2010, 312, 392.

han fick dödsstraff när han hamnade i strid med sin kollega Jöran Persson, som hade blivit Erik XIV:s mäktige och fruktade sekreterare. Den sistnämndes avsättning råddade dock Ludvigsson. När Gustav Vasa på hösten 1555 seglade över till Finland under ryska kriget (1555–1557) följde Ludvigsson med och förutom sin ordinarie tjänst deltog han i att skriva Jakob Teitts berömda klagomålsregister mot adeln i Finland. Han har kanske även bekantat sig med myntningen som åren 1556–1558 pågick i Åbo. På 1590-talet lämnade Ludvigsson sin tjänst p.g.a. ålderdomssvaghet.⁷

Rasmus Ludvigsson var en viktig man i många avseenden men särskilt hans insatser för svensk numismatik är värda ett närmare studium. Ludvigssons skrifter och ett memorial över tre kronor på mynt och Mora stenar har länge omtalats men vad han faktiskt skrev har man inte vetat alls. Man har antagit att det var Johan III som gav en myntutredning som uppgift till Ludvigsson.⁸ Det hela ser dock ut att ha varit mera komplicerat. Redan under sjuårskrigen, i augusti 1569, skrev Ludvigsson, antagligen inför fredsförhandlingar med Danmark flera korta handskrivna memorial vari han skulle påvisade att trekronorsvapnet exklusivt tillhörde Sverige⁹ men vi har inga bevis på att detta skulle ha skett på kungligt uppdrag.¹⁰ I dessa talrika texter skrev han ingenting om mynt.

Ludvigssons memorial 22.5.1572 med mynt

I maj 1572 började Ludvigsson igen, nu för "Compromisshandeln" att skriva olika memorial kring samma fråga. Fortfarande nämnde Ludvigsson inte alls mynt när han dryftade frågan om tre kronor. Men plötsligt förekommer bland Ludvigssons anteckningar i Riksarkivet på sidorna 15–21 ett längre handskrivet memorial med en enkel rubrik "*her opå the Suenske Sendebudz*" för svenska delegater i förhandlingar med Danmark. Det är daterat den 22 maj 1572.¹¹ Bland annat genomgår detta memorial gamla mynt och Mora stenar som bevis för den svenska ståndpunkten. Dess tidpunkt är säkert ingen tillfällighet. Högst sannolikt användes memorialet nämligen nästa dag, när Ludvigsson tillsammans med sin kollega Erik Mattson och flera riksråd var med bland de svenska ombuden vid underhandlingar med danskarna i Avaskär där det viktigaste ämnet var tre kronor.¹²

Vid det hastiga skrivandet av sitt memorial 22 maj 1572, dagen innan förhandlingar hade Ludvigsson kanske insett att också mynt kunde erbjuda material för honom. Eventuellt hade han av en slump med sig en Hans örtug som nu blev det första kända myntet i den kungliga samlingen, senare Ekonomiska museet – Kungliga Myntkabinettet. Således kan 22. maj 1572 anses vara födelsedagen för KMK med Hans' stock-

7 Svalenius 1992, 10–11, 33, 187. Svalenius 1967, 27–28, 30.

8 Se också Jonsson 2017, 149. Wiséhn 1995, 83. Wiséhn 2005, 23. Gilllingstam 1997. Ingen av dem har dock varit medveten om det faktiska innehållet i Ludvigssons lilla studie.

9 RA. Ludvigssons texter. SE/RA/2104/7/492: 1.8.1569 "Kortt Extract aff the Swenskes och danskes förclaringer om the 3 Croner", 1–3, 8.8. "The Swenskes replica på the danskes förclaring", 3–5, utan datum "The Danske Sendebudz wijder suar", 5., 16.8. "The Swenske Sendebudz Triplica", 6– och igen 19.8. "The Danskes wijder förclaring", 7.

10 Riksregistraturet för åren 1569–1572 innehåller ingen sådan uppgift varken beträffande Ludvigsson eller Petrus Fecht även om Ludvigsson där samtidigt ges andra uppgifter på blad 65, 79, 89–90 och 287–8. RA. Riksregistratur 1569–1572. Detsamma gäller f.ö. även senare år i riksregistraturet.

11 RA. Ludvigssons texter. SE/RA/2104/7/492. Först skrev Ludvigsson 20.5.1572 "The Suenske Sendebudz förclaring om 3 kroner", 9–12 och sedan samma dag "her opå the danske Sendebudz kortte mening", 12–15 och slutligen 22.5. "her opå the Suenske Sendebudz", 15–21.

12 Gilllingstam 1997.

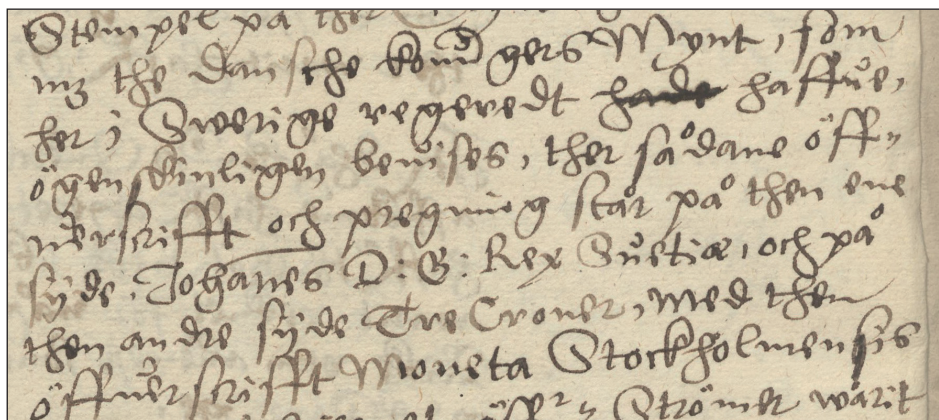

Bild 1. Den första svenska numismatiska texten av Rasmus Ludvigsson med en beskrivning av en av kung Hans stockholmsörtug (LL 1). RA, Ludvigssons texter, sidan 21. SE/RA/2104/7/492.

holmsörtug, typ LL 1 som dess första mynt.

För vårt ämne är denna text av största intresse när en del av den är det kanske första numismatiska studiet i Sverige. På sidan 21 i memorialet skriver Ludvigsson (bild 1):

Effter alle Sweriges konungar, huilkes Mynt nu finnes kan, haffer fört 3 kronor udj pregning och Stempel på theas Mynt, huilket såsom mz the dansche konungers Mynt, som her i Swerige regeredt haffue, ögenskinligen beuises, ther sådane öffwerskrifft och pregning står på then ene sijde. JOHANNES D:G: REX SUTIAE, och på then andre sijde tre croner, med then öffuer skriffit MONETA STOCKHOLMENSIS hade dhå leijonet öffwer 3 Strömer warit artet och hollet för Sweriges Wapn, såsom nu bliffer föregiffet, dhå hade samme leijon och icke 3 Croner bleffit satt både på Mynthz och udj Secreted.

Här gällde det konung Hans' (Johan II, 1497–1501) stockholmsörtug, typ LL 1, som Ludvigsson två år senare publicerade i bild i Petrus Fechts memorial som närmare skall behandlas nedan. Nog var randtexten felaktigt återgiven som den också var hos Ludvigssons andra mynt. 1572 angav Ludvigsson i sin text omskriften som JOHANNES D:G: REX SUTIAE)(MONETA

Bild 2. Kung Hans örtug typ LL 1, i text under år 1572 i Ludvigssons memorial och i bild år 1574 i Fechts memorialutkast nr 6. SE/RA/2104/7/492.

STOCKHOLMENSIS. I bild 2 presenteras samma mynt som var en del av det nedan behandlade memorialet av Petrus Fecht från år 1574. Där var omskriften IOH:DEI G: REX SVVEC)(MONETA STOCKHOLM. Korrekt omskrift för myntet är IOH DEI G REX SWE)(HONETA STOCKHOL. Utan att ha en riktig örtug framför sig skulle Ludvigsson naturligtvis inte alls ha kunnat beskriva myntet. Men viktigast för honom var vapnet och texten var inte väsentlig ur ett trekronorsperspektiv.

Om vi fortsätter med Ludvigssons anteckningar så på sidan 26 (men alltså utanför memorialet 22.5.1572) nämner han mynt i förbigående

Item at effter ty the 3 croner våre et ge-

*ment Wapn til alle 3 riken och Suerige war
ju ett aff samma riken, the kunde thz iu
ware mz kemme bruka på Sueriges mynt.*

Texten om mynt var ej omfattande vilket återspeglar numismatikens anspråkslösa början i Sverige.

Ludvigssons odaterade memorial med Mora stenar och ytterligare odaterade anteckningar

På sidorna 29–35 anger sedan Ludvigsson ett annat handskrivet, odaterat memorial som troligen var avsedd för att användas av svenska delegaterna vid ”Compromisshandeln” med rubrik *”Her emot the Suenskes sandfärdige förclaringer om the 3 Croner”*.¹³ Kanske är detta det memorial (skall ej blandas med det viktiga *”her opå the Suenske Sendebudz”* på sidorna 15–21 från 22.5.1572) som eftervärlden har sett som Ludvigssons huvudverk i frågan om tvisten med Danmark om tre kronor, men memorialet nämner varken mynt eller de senare så viktiga Mora stenarna och ristningarna i Uppsala domkyrka.

De sistnämnda behandlar han dock kort på sidorna 38–39 i sina odaterade anteckningar:

*- - haffer Sueriges ike sin gamble heffd
både wede Moresten ther 3 cronor for Su-
eriges Rikes wapn står clarligen vthugget,
och Sueriges Rikes konungar äre ther aff
ålder bleffue hylligede, effter som Sueri-
ges Crona kler thz förmelde, 1150 bleff
Sueriges konung Erich ther hylliget och i
Vpsale crönt, 1277 bleff konung Magnus
Birgeson wed Moresten hylliget och i
Vpsale crönt 1319 bleff... dhå tässe for^{ne}
Sueriges konungar både inlendzke och
vtlendzke haffer bleffuet hylligedhe wedh*

*forbe^{te} Morasten haffue the sannerligen
icke hollet samme 3 cronor - -.*

I slutet av anteckningarna (sidan 40) kommer han i ett odaterat avsnitt igen kort till mynt, denna gång från Erik av Pommern:

*Ther effter fordi konung Erich aff pomren
S: R: wapn the 3 cronor både i sit Secret
och på S: R: mynte som han her mynte lät
so medh haffer här tilstad.*

Dessa Eriks mynt ger han dock ingen bestämning av och det är inte säkert om han redan 1572 faktisk hade några.

Rasmus Ludvigsson som myntsamlare

Ludvigssons numismatiska insatser tog dock ej slut med hans memorial. För att kunna komplettera Petrus Fechts nedan beskrivna memorial 1574 måste han börja samla mynt, mera än bara ett exemplar av kung Hans örtugar. Enbart på så vis kunde han trovärdigt med hjälp av dem påvisa att tre kronor tillhörde Sverige.

På ett enastående sätt har han beskrivit hur svårt det var i 1500-talets Stockholm att ens försöka hitta äldre mynt. I saknad av intresse för historien kom jordfynd in i guldsmeders deglar och ingen brydde sig om att förvara och studera dem. Dessa texter har publicerats år 1937 av Uno Willers. Tyvärr har han inte givit några uppgifter om var de förvaras. Varken författaren eller Riksarkivets tjänstemän har kunnat lokalisera dem och vi måste lita på Willers ord eftersom Ludvigssons texter är ytterst intressanta.¹⁴

*Så wetner och Konung Erich medh Suerig
Rike Mynte, som han hade mynte latit, at
3 Croner äre Suerig wapn, ther aff iach en
gamel ortug haffuer her tilståds, på then
ene sidjen ståå the 3 Croner medh then*

13 En av de tre skrifterna Schefferus tar med i sin bok är ”Excerptum ex Dissertatione belli Sveco-Danici” (Schefferus 1678, 263–279) som han tycker är skriven av kung Erik XIV år 1563. Skriften liknar starkt Ludvigssons och Fechts texter och avsnittet om Mora och Uppsala (Schefferus 1678, 271) stärker känslan liksom också kungaförteckningen (Schefferus 1678, 273, jämför med Ludvigsson dito, hans memorial, sidan 9). Ovanligt för tiden känner han till även finsk historia (Schefferus 1678, 270–271). När skriften inte alls nämner mynt torde en närmare analys om den härvidlag vara onödig.

14 Willers 1937, 102.

omschrift Moneta Calmariensis, ty i Calmare bleff han crönt, på andre siden står ett E medh then omschrift Ericus Rex S - - Och twiffler mig intet, at Suerig konunger både inlendzske och utlenske haffue på theres mynte fördt the 3 Croner som wel än nu finnes kunde, när man ther effter flitelig spörre och ransaka wille, ther om iach mig til thet fliteligeste winlagt haffer.

Item haffer iach en ortz daler som her Svante Suerigs Riksförstunder haffer mynte latit medh 3 Croner på then ene sijden och S: Konung Erich på andre siden medh her Svantes wapn dag och natt - - Jören feldtskier i Stockholm haffer och en skön penning, tjockare än en daler som i her Svante Stures tijd myntet är med same pregnancy och utschrift som the för:e ortzdaler, then han sade sig sielff wele före til Kon:ge Mt. Jacop Bagge haffer och tilsagt mig at wele ransake ibland sine gömer effter forbe:te gamble Mynt, när hans hustru kan kome til Stockholm, som nu är stadd på hans gård Boo.

Haffver iach och bedet Erich Matzson och Stadholderne ther på Stockholm at ransake effter same gamble mynt.

Mynt kan inte ha varit vanliga om Ludvigsson på ovan beskrivet sätt måste till sin gode vän amiral Jakob Bagge framföra en önskan att ”ransake ibland sine gömer effter forbe:te gamble Mynt” eller be om det samma från andra vänner: ”Haffer iach och bedet Erich Matzson och Stadholderne ther på Stockholm at ransake effter same gamble mynt”. Och även det att en stockholmsbo ägde ett enstaka mynt var värt att notera:

”Jören feldtskier i Stockholm haffer och en skön penning, tjockare än en daler som i her Svante Stures tijd myntet är”. Detta är första gången som en s.k. sturemark från 1512 omtalas. Myntens sällsynhet beskrivs väl av att Göran inte ville ge sitt till Ludvigsson utan han ville själv ta det med sig till kungen: ”then han sade sig sielff wele före til Kon:ge Mt.”.¹⁵ Samlandet av inhemska mynt hade alltså före Ludvigsson inte ens fått sin början i Sverige.

Rasmus Ludvigssons eftermäle

Som genealog och krönikeskrivare var Rasmusson nog känd men hans memorial 22.5.1572 var anspråkslöst och bestående närmast av lösa händelseskildringar. Okänt är om han ens fick lämna det till konungen. Med all rätta trycktes det aldrig¹⁶ och det har förblivit i glömska som också dess författare, åtminstone när det gäller inom numismatiken. Den berömda svenska historikern Johannes Messenius skrev några decennier senare, år 1616 att Ludvigsson saknade intelligens och hans skrifter inte var värda att publicera.¹⁷ Även om Ludvigssons krönikor och släktforskningar var av bättre kvalité hade dock Messenius delvis rätt som vi kan se i Ludvigssons anspråkslösa memorial. Likaså kallade kollegor i kungliga kansliet den flitige men torrt humorfrie och fantasilösa Ludvigsson en lärd men slarvig man med ”sapientia in confusione”, förvirrad visdom.¹⁸

Och ändå kom Ludvigsson förutom sina andra tjänster att också bli den förste svenska numismatikern.¹⁹ Krasnobaeva som så många andra forskare ser Ludvigsson vara Elias Brenners tidigaste förebild men myc-

15 Willers 1937, 102.

16 Svalenius 1992, 110.

17 ”Quanquam et illud non voluntati, sed potius ingenij fortassis tenuitati detrimentum”. Messenius 1616, Epistola Dedicatoria.

18 Svalenius 1992, 10, 26. Svalenius 1967, 26–27. Gillingstam 1997.

19 Jonsson 2017, 149.

ket mera än att det gäller mynt med tre kronor tycks ingen hittills ha vetat om honom.²⁰

Petrus Fecht, Johans sekreterare

Johan III:s betrodde liturgiske rådgivare, borgarsonen Petrus Michaelis Fecht (d. 1576) var kunglig sekreterare från år 1568 till 1576 när han drunknade vid en olycka. I utformningen av det nya katoliserande kyrkoprogrammet var han Johans lärde och villige medhjälpare. Som kunglig latinsk sekreterare kom han att anlitas för historie- och propagandaverksamheten. Fechts ställning inför kungen var säkert starkare än Ludvigssons.

För ”Compromisshandeln” år 1572 var Ludvigssons memorial färdigt i god tid, men troligen visade det sig att det ej var användbart i hård politik. Kanske fick Fecht därför i uppdrag att skriva ett nytt memorial som kom att heta *”The Swenskes bewijs om Sveriges Rijkes wapen the 3 Croner”*.²¹ (bild 3) Texten var färdig år 1574²² men för ”Compromisshandeln” var den sen. Som en nybliven specialist på mynt och gamla ristningar vid bl.a. Mora stenar torde Ludvigsson ha blivit inkallad att delta i Fechts memorial. Denne själv var starkt engagerad i politiska och diplomatiska frågor och han har säkert gärna tagit med sin kollegas insats. Vi vet att Ludvigsson aktivt deltog bl.a. genom att skriva en hel del anmärkningar i Fechts memorialutkast.²³ Av senare forskare trodde Willers – helt rätt – att mynt avbildade i Fechts me-

Bild 3. Svenska riksvapnet. Fechts memorial, Statsrättsliga handlingar 8 A. SE/RA/25.2/#/AAAA:00001-00002.

morial faktiskt var samlade av Ludvigsson.²⁴ Svalenius tyckte också rätt i att texterna om mynt och Mora stenar i Fechts memorial byggde på Ludvigssons myntsamlade och forskning.²⁵ I motsats till 1572 års memorial tog Ludvigsson år 1574 med flera mynt och regenter: *”Ericus, Christophorus eller Johannes Dei gratia Rex Sveciae”*. Också den redan 1572 behandlade Johannes (Hans) var alltså med. Detta betydde att tre kronor som ett exklusivt svenskt tecken nu kunde bevisas bättre än med bara ett mynt.

Mycket senare, år 1678 publicerade Schefferus – utan att veta vem författaren var – Fechts latinska och tyska texter *”Des Reichs Schweden Beweis wegen der Drey Chronen / Rationes quibus Regno Sveciae Insignia trium Coronarum asseruntur”* i sin helhet i sin bok *”De antiquis verisque regni Sveciae insignibus”*.²⁶ Naturligtvis var också

20 Krasnobaeva 2018, 49–50.

21 Willers 1937, 103. Svalenius 1992, 17, 37, 156–157.

22 RA. Fechts memorialutkast nr 5. SE/RA/2104/7/492. Den är ett utkast till en slutgiltig rapport i professionell hand på tyska, 10 onummerade blad, som Johan III undertecknade den 28 januari 1574.

23 Av örtugarna var två från Albrekt av Mecklenburg från Kalmar (LL 4–5), två från Erik av Pommern från Stockholm (LL 1–3), två från Kristoffer av Bayern från Stockholm (LL 1–4), en från Kristoffer från Åbo (LL 6), två från Karl Knutsson Bonde från Åbo (LL 6), en från Kristian från Stockholm (LL 2–3) och två från Hans från Stockholm (LL 1–2).

24 Willers 1937, 103.

25 Svalenius 1992, 156.

26 Schefferus 1678, 280–309. Schefferus känner inte till Fechts namn, men tror (263) att texten har skrivits under Johan III år 1570 vid fredsförhandlingar i Stettin.

det numismatiska avsnittet, en sida av totalt 15 sidor med. Liksom Ludvigssons är också Fechts numismatiska texter, antagligen skrivna av den förra, som ett av de allra äldsta svenska numismatiska forskningsarbetena väl värda att på nytt publiceras, till nusvenska från tyska översatta av författaren. I början beskriver Fecht vad han vill påvisa:

Ännu idag vill svenskarna ej tillåta eller medge att tre kronor vore ett unionsvapen utan tar det för givet att tre vapen endast är svenska rikets eget. Bara svenskarna äger rättigheten att använda det som sitt vapen och sköldtecken såsom följande argument och urkunder påvisar.²⁷

Redan i början tog Fechts text ställning till mynt:

Drottning Margareta som också alla andra danska konungar Erik av Pommern, Kristian I, Hans och Kristian II hade på sina sigill och mynt tre kronors vapen men inte som ett unionsvapen utan svenskt vapen när de alla var svenska regenter.²⁸

Själva avsnittet om mynt var mera omfattande:

Och när vartenda rike och furstendöme på sitt mynt med rätta anger sitt vapen och sköldmärke och aldrig ett främmande vapen så har också svenska konungar och furstar var och en i sin tur ända till våra dagar låtit på sina mynt slå tre kronors vapen. Med detta har de alla enhälligt utlyst och påvisat att tre kronor med rätta är svenska rikets vapen och detta har de gjort redan i äldre tider. Och hade tre kronor varit eget vapen också i Danmark och Norge, skulle det där på samma sätt slagits på mynt.

Detta har kungarna för alla tre rikena

gjort på svenska mynt men aldrig i andra riken. Detta unionens förfarande stöds också av omskriften på dess mynt. Ty på andra sidan har kungarna i omskriften låtit skriva följande ord: "Ericus, Christophorus eller Johannes Dei gratia Rex Sveciae". På andra sidan är svenska rikets vapen tre kronor och randskriften "Moneta Stockholmensis" eller motsvarande med respektive ortsnamn. Och även konung Kristoffer, som var åtta år Sveriges konung och tog aldrig tre kronor med på sitt personliga sigill, satte det dock på sina i Sverige slagna mynt. Och redan innan Kristoffer hade givit sitt samförstånd till rikets råd och invånare att bli tagen till konung i Sverige lovade han bland andra ärenden att han med riksrådet skall skapa ordning i rikets mynt.

Om nu Götalands vapen med ett lejon på tre strömmar skulle vara hela Sveriges vapen, som danskarna påstår, skulle nog svenska konungar, krönta i Sverige, ha satt detta vapen på sina mynt och inte tre kronor.²⁹

Vid slutet av sin skrift tycker Fecht att han med sina argument har kunnat påvisa att tre kronor var en svensk symbol:

Med det ovanskrivna har nu med tillräcklig säkerhet påvisats att tre kronor är svenska rikets urgammalt, ärfeligt och säreget regale som redan i kung Magnus tid år 1278 och också därefter till våra dagar har använts av alla svenska konungar.³⁰

Myntbeskrivningar i olika versioner av Fechts memorial

I Riksarkivet förvaras förutom olika koncept totalt 9 stycken mera eller mindre slut-

27 Schefferus 1678, 282.

28 Schefferus 1678, 296.

29 Schefferus 1678, 302, 304.

30 Schefferus 1678, 306.

giltiga versioner av Fechts rapport (SH = Statsrättsliga handlingar; DD = Diplomatica Danica, nummer är versionnummer i RA):

SH A tyskspråkig rapport med kunglig underskrift och sigill ("Statsrättsliga handlingar" 8 A.)

SH B tyskspråkig rapport med kunglig underskrift och sigill ("Statsrättsliga handlingar" 8 B.)

DD 4 Ett utkast till en slutgiltig rapport på svenska, Diplomatica Danica 492, nr 4.

DD 5 Ett utkast till en slutgiltig rapport på tyska, Diplomatica Danica 492, nr 5.

DD 6 Ett utkast till en slutgiltig rapport på tyska, Diplomatica Danica 492, nr 6.

DD 7 Ett utkast till en slutgiltig rapport på tyska, Diplomatica Danica 492, nr 7.

DD 8 Ett utkast till en slutgiltig rapport på

tyska, Diplomatica Danica 492, nr 8.

DD 9 Ett utkast till en slutgiltig rapport på tyska, Diplomatica Danica 492, nr 9.

DD 10 Ett utkast till en slutgiltig rapport på tyska, Diplomatica Danica 492, nr 10.

Av dessa var tre undertecknade av kung Johan III³¹ varav två³² (ovan nr SH A och B) också hade ett sigill och kan anses vara slutgiltiga versioner avsedda för europeiska politiker. Den tredje (DD 6) saknade sigill men som den enda av versionerna var den daterad till år 1574.

Intressant är att i alla tre undertecknade tyskspråkiga versionerna men också i två andra, även de på tyska, har bilder på svenska medeltidsörtugar tagits med, troligen färdigställt av Ludvigsson. Ett av bladen är avbildat nedan (bild 4) och redan

Bild 4. Teckning på 5 svenska medeltidsörtugar i Petrus Fechts tyskspråkiga memorial „Des Reichs Schweden Beweis von wegen der Drey Chronenn“ med Johan III:s underskrift. RA. Statsrättsliga handlingar 8 B, SE/RA/25.2/#/AAAA:00001-00002.

31 RA. Fechts memorialutkast nr 5. SE/RA/2104/7/492 och hans memorial 8 A "Des Reichs Schweden Beweis von wegen der Drey Chronen" och annat memorial 8 B „Des Reichs Schweden Beweis von wegen der Drey Chronenn“. SE/RA/25.2/#/AAAA:00001-00002.

32 Fechts första memorial ("Statsrättsliga handlingar 8 A) "Des Reichs Schweden Beweis von wegen der Drey Chronen" är skrivet på 5 blad på pergament på tyska, i slutet ett tecknat svenskt riksvapen i färg, vapenteckningar samt en teckning med 12 örtugar och Johan III:s namnteckning. Bundet med gult snöre och är utrustat med vidhängande sigill. RA. SE/RA/25.2/#/AAAA:00001-00002.

Fechts andra memorial ("Statsrättsliga handlingar 8 B) „Des Reichs Schweden Beweis von wegen der Drey Chronenn“ är skrivet på 6 blad på pergament på tyska, i slutet ett tecknat svenskt riksvapen i färg, vapenteckningar samt en teckning med 5 örtugar och Johan III:s namnteckning. Bundet med gulblått snöre och utrustat med vidhängande sigill. RA. SE/RA/25.2/#/AAAA:00001-00002.

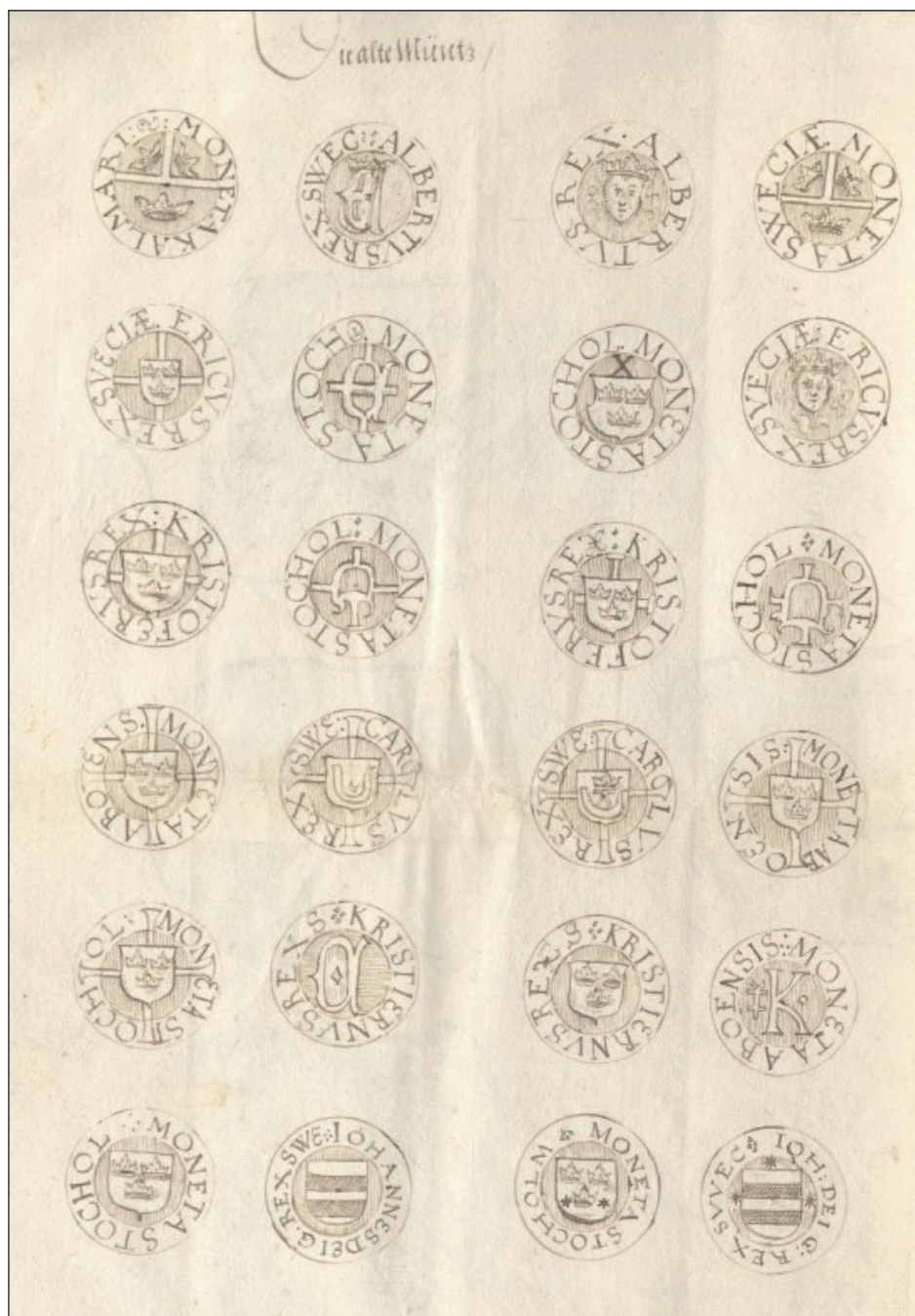

Bild 5. Örtugsbilderna i Fechts memorialutkast nr 6. SE/RA/2104/7/492.

Bild 6. Kristoffer av Bayers åboörtug tecknad av Rasmus Ludvigsson med KRISTIERNVS REX S som kunganamn. Fechts memorialutkast nr 10. SE/RA/2104/7/492.

Willers i sin tid publicerade ett.³³ Fyra av versionerna gav bilder på 12 örtugar (i förteckningen ovan SH A, DD 4, DD 6, DD 10) (bild 5) och en 5 örtugar (i förteckningen ovan SH B). Bilderna var väl mera avsedda för europeisk publik än för svenskarna. Innehållsmässigt är Ludvigssons örtugsbilder inte av högsta kvalitet. Så länge tre kronor var med tecknade Ludvigsson sina mynt annars ytterst slarvigt. Detta gällde alla mynt men som värst var fallet kanske hos Kristoffer av Bayerns åboörtug på vilken Ludvigsson mest slarvigt skrev namnet för kung Kristian I (1457–1461) (bild 6). På framsidan står KRISTIERNVS REX S, i stället för KRISTOFER REX S. På framsidan är MONETA ABOENSIS i stället för korrekta MONETA ABOENSI. Ludvigsson har alltså inte alls noterat myntets reella texter och har t.o.m. attribuerat örtugen till fel konung. Ett elementärt fel alltså. Av bilden att döma var Ludvigsson kanske värd kollegornas elaka benämning "*sapientia in confusione*". För bild och text var teckningarna i olika handskriftsversioner i princip likadana, men de var kopierade av olika skrivare vilket med-

Bild 7. Rasmus Ludvigssons teckning av Mora sten med vapnet tre kronor. Fechts memorialutkast nr 6. SE/RA/2104/7/492.

förde små variationer i utseendet. För eftervärlden var det lätt att ändra och förbättra dessa örtugsbilder och då behövdes Ludvigssons originalteckningar naturligtvis inte mera. De fick falla i glömska. Liksom med Ludvigsson hände detsamma även Fecht, vars namn glömdes helt när det gällde mynt.

Blad med Magnus Erikssons penningar

Mellan pappersbladen 2 och 3 i ett av Fechts memorial (i förteckningen ovan DD 6) hade tillfogats fem onummerade handritade pergamentblad³⁴ med bilder på Mora stenar och Magnus Erikssons (1319–1363) penningar.³⁵ Bilderna var Ludvigssons och de kom att ha stor betydelse ända in på 1800-talet, även hos Elias Brenner. På första sidan finns en bild på Mora stenar med vapnet Tre kronor (bild 7) och på sista sidorna finns en teckning av Magnus Ladulås sigill samt olika ofullbordade sigill eller tomma ringar. Mellan dom finns tre sidor med myntbilder (bild 8d).

33 Willers 1937, 104.

34 RA. Fechts memorialutkast nr 6. SE/RA/2104/7/492.

En del av samma pergamentblad går att hitta i Riksarkivet också under två andra länkar: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0002414_00001#?s=&cv=&c=&m=&x-ywh=-2004%2C0%2C9320%2C3903 och https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0002412_00001#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-2017%2C-15%2C8047%2C3096. Riksarkivet säger att de är av papper men de är faktiskt av pergament.

35 Se dessa i RA, Fechts memorialutkast nr 6. SE/RA/2104/7/492.

Könung Amunds

Könung Amund then äldre, kallat Solbrenna, wardt nådande Anno C. 1018.
Könung Amund Fleming han døde Anno Christi, 1040.

Af samma Mäkt fimm tusen styrkan.

Könung Ragswals

P P

Könung Ragswald Knapphöfde wardt slagben Anno 1133.

Af samma mäkt fimm tusen styrkan

Könung Stenilds eller Swerfers.

Könung Stenkil then yngre blef Öres Könung, år 1084
Könung Swerker then äldre wardt dragin, år 1141.

På **första** myntsiden (bild 8a) finns i brunt bläck bilder på Magnus Erikssons tvåsidiga penningar med tre kronor och bokstav A, R och S samt en beskrivningstext av dem:

KONNUNG AMÜNDZ

[teckning]

Konung Amünd then äldre, kallat Kolbrenna, wardt rådande Anno C. 1018.

Konnung Amünd Slemme han dödde Anno Christi 1040.

Af samma Mynt finns trij stycken.

KONNUNG RAGHWALDZ

[teckning]

Konnung Raghwald Knaphöfde wardt slaghen Anno 1133.

Af samma mynt finnes trij stycken

KONNUNG STENKILDZ ELLER SWERKERS.

[teckning]

Konnung Stenkild then yngre blef Svea konnung år 1054

Konnung Swerker then äldre wardt dräpin år 1141.

På **andra** myntsiden (bild 8b) finns samma penningar men med bokstäverna E, K och M:

Konnung Swerker then yngre wardt rådan-de år 1192.

Af samma mynt finnes - - stycken.

KONNUNG ERIKS

[teckning]

Sancte Erik kom til Regementet anno Christi 1150.

Konnung Erik then Tijonde wardt rådhande år 1208.

Konnung Erik Läspe kom til Regeringen anno 1223.

Af thetta myntet finnes - - stycken.

KONNUNG KARL ELLER KNÜT

[teckning]

Konnung Karl then Siuende wardt rådande, år 1162.

Konnung Knüt kom til Sweriges krono år 1168

KONNUNG MAGNI

[teckning]

På **tredje** myntsiden (bild 8c) finns samma penningar men med bokstav B, ett torn och en ros samt ytterligare en Albrekt av Mecklenburgs örtug från Söderköping.³⁶

Konnung Magnús Ladhulås wardt rådhande år 1277

Konnung Magnús Erikson wardt Konnung år 1335

KONNUNG BIJRGERS

[teckning]

Konnung Bijrger Kröntes åhrom efter C.B. 1302.

INTERREGNI

[teckning]

KONNUNG ALBRECHTZ

På sidorna presenterade alltså Ludvigsson även dubletter av Magnus Erikssons tvåsidiga mynt med A och R som han för vardera angav sig ha i tre exemplar. Om vissa andra mynt sade han bara att dubletter kanske fanns men lämnade antalet öppet. På andra sidan bär penningarna ett Götalejon satt på tre strömmar. De presenterade penningbilderna är 13 till antalet.

Fjärde sidan där Ludvigsson presenterar

36 Dessa presenterar typerna LL XXVII 1–3, 6 b, 8 a, 9 a, 13 a och 14 samt ett hos Lagerqvist 1970, 90 nämnt men okänt mynt. Här till har han en bild på en Albrekt av Mecklenburg örtug från Söderköping (LL 9 a) (tidigare attribuerad till Silvberget i Dalarna, Golabiewski 1995, 104–105).

Konning Swerles then yngre wardt rådsande år 1192.

Åf samma mynt finndt *Styckken.*

Konning Erik

Sante Erik kom til Regementet anno Christi, 1150.

Konning Erik then yngre wardt rådsande år 1208.

Konning Erik Lasse kom til Regeringen anno 1223.

Åf samma mynt finndt *Styckken.*

Konning Karl eller Knut

Konning Karl then yngre wardt rådsande år 1162.

Konning Knut kom til Sveriges Rens år 1168

Konning Magni.

Bild 8b. Bilderna 8a, 8b och 8c visar de tre pergamentsidorna med Magnus Erikssons penningar i Fechts memorialutkast nr 6. SE/RA/2104/7492.

Konung Magnus Ladulås wadt rådsande år. 1277
Konung Magnus Erikson wadt konung år. 1335

Konung Birgers

Konung Birger Kröntes år som efter C. B. 1302.

Interregni

Konung Albrechts

Bild 8c. Bilderna 8a, 8b och 8c visar de tre pergamentsidorna med Magnus Erikssons penningar i Fechts memorialutkast nr 6. SE/RA/2104/7/492.

Bild 8d. Penningteckningarna på Rasmussons pergamentblad ihopsamlade av författaren ur Fechts memorialutkast nr 6. SE/RA/2104/7/492.

Magni Ladulås vapen och uppgifter om urkunder är kanske också intressant att återge:

KONNÜNG MAGNI LADHULÅS.

[teckning, bild 9]

*Finns wnder ett breef som gifüdt war men-
de Januarii 1275.*

Så och wnder ett iiij idus Jünij 1275.

Sammaledes wnder ett octavo kal. junij 1278

*Så och ett Sabbato diem beati Joh. Bapt.
proximo subsequenti 1278*

Resten av sigillsidorna innehåller inga relevanta uppgifter.

I Fechts memorial togs nog texten om Mora stenar med och örtugar samt bilderna på de sistnämnda. Bilderna på Mora stenar och Magnus Erikssons penningar som Ludvigsson också hade gått igenom lämnades dock ut ur den slutgiltiga versionen. Kanske var örtugar med sin tydliga randtext trevligare att presentera för en europeisk publik än små svärdaterade penningar. Dessa sidor och bilder på Ludvigssons penningar har aldrig publicerats.

Bild 9. Magnus Ladulås' sigill i Fechts memorialutkast nr 6. SE/RA/2104/7/492.

Ludvigssons låda

Vi kan anta, att Ludvigssons lilla samling av mynt överlämnades till kungen, och därmed blev den starten på Kungliga Myntkabinetet (tabell 1). Om de av Ludvigsson insamlade örtugarnas senare öden vet vi tyvärr ingenting. Men mynt i hans lilla samling av små tvåsidiga svenska silverpenningar med tre kronor var troligen de som vi fortfarande möter under kommande år, förvarade i en vit eklåda eller i en liten ask inne i lådan.

I ett register från något av de första åren på 1600-talet omtalas en vit låda, som innehöll brev från medeltid och Vasatid och därtill står i slutet av förteckningen: ”Gamble ortiger i ett Papeer förwaradhe. Åhn femhande slagz mynt vdi papeer förwaradhe medh åthskillige konungars nampn”. Med tanke på lådans framtida betydelse var dessa – kanske dåligt beskrivna – Ludvigssons mynt som lite senare kom att preciseras mera noggrant. Liknande uppgifter om brev och mynt förekommer också i ett **några år senare sammansatt register**, i vilket brev och mynt sägs ligga ”vti en lijten dub-

A. Magnus Erikssons (1319–1363) tvåsidiga penningar, 14 st.

<i>Konung</i>	<i>LL-nummer</i>	<i>Versionsnummer hos Fechts memorial</i>	<i>Övrigt</i>
Penning med bokstav A	LL XXVII 1	6	På pergamentblad
Penning med bokstav A	LL XXVII 1	6	En dubblett av föregående
Penning med bokstav A	LL XXVII 1	6	En dubblett av föregående
Penning med bokstav R	LL XXVII 8a	6	På pergamentblad
Penning med bokstav R	LL XXVII 8a	6	En dubblett av föregående
Penning med bokstav R	LL XXVII 8a	6	En dubblett av föregående
Penning med bokstav P (R)	LL XXVII 7a	6	På pergamentblad
Penning med bokstav S	LL XXVII 9a		På pergamentblad
Penning med bokstav E	LL XXVII 3		På pergamentblad
Penning med bokstav K (!) (R?)	-		På pergamentblad
Penning med bokstav M	LL XXVII 6b		På pergamentblad
Penning med bokstav B	LL XXVII 2		På pergamentblad
Penning med Torn	LL XXVII 14		På pergamentblad
Penning med Ros	LL XXVII 13a		På pergamentblad

B. Örtugar, 18 st.

<i>Konung</i>	<i>Myntort</i>	<i>LL-nummer</i>	<i>Versionsnummer hos Fechts memorial</i>	<i>Övrigt</i>
Albrekt av Mecklenburg	Kalmar	LL 5	4,6,10,8A	
Albrekt av Mecklenburg	Kalmar	LL 4	4,6,10,8A,8B	
Albrekt av Mecklenburg	Söderköping	LL 9/10a	6	På pergamentblad
Erik av Pommern	Stockholm	LL 2	4,6,10,8A	
Erik av Pommern	Stockholm	LL 1	4,6,10,8A	
Erik av Pommern	Åbo	LL 8b	8B	
Kristoffer av Bayern	Stockholm	LL 2	4,6,10,8A	
Kristoffer av Bayern	Stockholm	LL 2	6,10,8a	
Kristoffer av Bayern	Stockholm	LL 5	8b	
Kristoffer av Bayern	Åbo	LL 6	4,6,10,8a	Enligt RL: Kristian
Karl Knutsson Bonde	Stockholm	LL 3b	6,10,8a	Enligt RL: Åbo
Karl Knutsson Bonde	Åbo	LL 6	4,6,10	
Karl Knutsson Bonde	Åbo	LL 6	4	Utan krona, utan stjärnor
Kristian	Stockholm	LL 2–3	4,6,10,8a	
Kristian	Stockholm	LL 2–3	8b	C i spegelbild
Hans	Stockholm	LL 1	4,6,10	Skjöld utan stjärnor
Hans	Stockholm	LL 1	8a, 8b	Skjöld med stjärnor
Hans	Stockholm	LL 1	4,6,10	Skjöld med stjärnor

De två större mynten i Ludvigssons anteckningar (tidigare publicerade av Willers 1937, 102) går inte att identifiera.

Tabell 1. Rasmus Ludvigssons 32 svenska medeltidsmynt, samlade åren 1572–1574

bel ekelådha".³⁷ För det tredje skall nämnas från tiden **före år 1630 ett inventarium** om innehållet av en **låda** med rubrik: "*Gamle Konungers Bref, medh hwilkes secreter man bewijser tre Chronor ware Sweriges Rijkess wapn. Item en hoop gammalth mynth, secreter och Postwapner*".³⁸ Intressant är att som antikviteter räknades i Sverige vid början av nya tiden förutom skriftliga fornminnen närmast bara runstavar och – troligen för tvisten om 3 kronorna – gamla mynt.³⁹ Två av dessa grupper är representerade i alla tre – som kanske var en och samma - lådor omtalade ovan. Även urkunder och deras sigill tycks ha varit viktiga när de hade en anknytning till tre kronor.⁴⁰

Om innehållet för denna första offentliga myntsamling i Sverige får vi mera uppgifter i en förteckning över rikets antikviteter från mellan **1619 och 1626**. Där uppges nämligen:⁴¹ "*Vthi dhen fiortonde Lådikan står en Ekelåda, innehafwandes efter:ne sacker: Konung Johan Mildes bref Anno 1220*" samt andra medeltida brev. I lådan fanns även (Magnus Erikssons) mynt med tre kronor: "*Efter:ne mynt finnes vthi samme Lådikan:*

Dessa noggrant upptecknade 11 penningssorter torde ha innehållit Ludvigssons penningar från 1570-talet. I asken fanns också 110 likadana penningar där man inte kunde urskilja bokstaven. Därtill fanns det i lådan 146 andra mynt, de flesta från nyare tid samt några utländska mynt.⁴² Totala antalet mynt hade alltså avsevärt ökat sedan Ludvigsson. Men intressant är att t.ex. penningarna med A nu bara var 4 när de i Ludvigssons tid hade varit 3 stycken. Anta-

Medh Runor emellan Chronerne (kan vara otydliga bokstäver)	3 st.
Medh B emellan 3 Chronor	26 st.
Medh S	8 st.
Medh M	9 st.
Medh K (Nu okänd, troligen R)	8 st.
Medh Y K (troligen R)	8 st.
Medh ec	8 st.
Medh A emellan Chronorne	4 st.
Medh ett + emellan Chronorne	1 st.
Medh een *	14 st.
Medh en † emellan Chronerne	11 st.

let hade alltså ökats med bara ett. Man får ett intryck att den som hade skrivit uppteckningen bara hade kunnat precisera mynt beskrivna redan av Ludvigsson och de 110 (!) penningarna sades därför vara oidentifierbara. Urkunder och mynt bevarades alltså i eklådan men sigill var i en separat ask: "*Vthi För:ne Lådicke ähr een ask och der vthi liggier*" flera, mest svenska gamla sigill. Uppteckningen kanske är en fullständig katalog över då bevarade svenska fornminnen i form av urkunder, sigill och mynt.

Ingen av de ovannämnda förteckningarna tar med **Gustav II Adolfs privata myntsamling** vars inventarium är från år 1630: "*Detta Effterskrefne gambla mynth och penningar ähro tagne vthur K. M:t:z Cammar och efter H. K. M:t:z nådige befalningh vthi Cronones Cantzelij inlefwade aff Johan Bure den (26) Majj ähr 1630*. Där fanns inga Magnus Erikssons tvåsidiga penningar med

37 Schück 1933, 274.

38 Schück 1933, 276.

39 Arne 1931, 50. Schück 1933, 273.

40 För Fecht var år 1574 urkunder och sigill de viktigaste källorna för historien: "nicht allein mit Schwedischen sondern auch mit fremder und Denischer Konige Brieffe und Secreten". Schefferus 1678, 292.

41 Schück 1933, 274–6.

42 Schück 1933, 275–6.

tre kronor. Av de 350 mynten var de flesta svenska, däribland medeltidsbrakteater, senare medeltidsmynt från Karl Knutsson Bonde samt mynt präglade för Vasakungarna från 1522 till 1590. Vidare var där några danska och norska mynt och medaljer. Dessa kungliga mynt förvarades icke, såsom de förra, i en låda utan i en separat påse, vilket framgår av en tredje förteckning över samma mynt: "*I denna Possen är gammalt mynt, som Joh. Bure Lefwerade hijt in i Cantzelijet utur K. M:ttz Kammar. den 26 Maj 1630*".⁴³ Arne tycker att därmed lades första grunden till K. Myntkabinettet⁴⁴ men faktiskt hade detta redan gjorts många decennier tidigare av Rasmus Ludvigsson.

Vidare skrevs kort **efter 1641** en "*Designation öfwer Rijkz Cantzlij Rummen*". I "*Den innerste cammeren för Cantzlijt*" fanns fortfarande "*Een lijthen målat kista der uthj (alle)handa Breef och andre handlingar. Item een ask gammalt mynt och framledne konungars secreter*". Nu hade alltså urkunderna flyttats till en målad kista och mynt och sigill var tillsammans i en separat ask, kanske densamma som upprepade gånger hade nämnts sedan början av 1600-talet. Beskrivningen är kort men antikvitetsgrupperna tycks ha varit samma: gamla brev, mynt och sigill.⁴⁵ Själva lådan och asken torde ha varit samma som i alla uppteckningarna ovan.

År 1666 instiftades Antikvitetskollegiet, den första myndigheten för fornsaker ly-

dande under K. M:ts kansli med forskning om mynt som en av uppgifterna. Antalet mynt hade redan ökat under 1600-talet. År **1693** ändrades namnet till Antikvitetsarkivet och i det därvid skapade, ytterst summariska **inventariet** upptecknades arkivets mynt det finns ingen möjlighet att identifiera dem. I inventariet nämnes dock "*En Ask medh smått Silfwermynt angående 3. Cronor, i Schefferi Tractat de Tribus Coronis afrytade*".⁴⁶ Dessa små silvermynt från (ek) asken hade alltså Schefferus publicerat år 1678, 15 år tidigare i sin bok på dess Tabula A 2. Schefferus och hans myntbilder skall närmare behandlas nedan men vi vet alltså att han hade studerat Ludvigssons låda och hållit den i sin hand. Härefter, när asken i nästan 150 år hade haft en roll som förvaringsplats för Sveriges äldsta myntsamling, hittar vi tyvärr ej mera asken omnämnd i den kungliga myntsamlingen.

Ludvigsson faller i glömska

För den tillkommande svenska numismatiken ända till Elias Brenner och även efter honom ända till 1800-talet var Rasmus Ludvigsson en rätt okänd person. För vissa mynt var hans betydelse dock stor och långvarig.

Från början av 1600-talet känner vi några myntsamlare som t.ex. den förste riksantikvarien **Martin Aschaneus** (ca 1575–1641) som skrev en kort opublicerad bok⁴⁷ liksom också **Johannes Loccenius** (1598–1677) med sin "*Antiquitatum, cum huius aevi moribus, insitutis ac ritibus indigenis*

43 Schück 1933, 276–9. Arne 1931, 84. Wiséhn 2005, 23. I 1630 års memorial ingick bara två typer av antikviteter, som direkt borde insamlas, nämligen runstavar och gamla mynt. Arne 1931, 50. År 1720 delades de 1023 mynten (förutom guldmynt) utan närmare uppgifter i nio grupper: Æthelred (engelska) 406 ex., arabiska 38 ex., romerska silvermynt 31 ex., romerska kopparmynt 29 ex., svenska kopparmynt 8 ex., svenska silvermynt 236 ex., ett svenskt guldmynt, engelska och ryska mynt 168 ex. och olika samtida mynt 106 ex. Arne 1931, 89.

44 Arne 1931, 84.

45 Schück 1933, 276.

46 Schück 1933, 334. Arne 1931, 85.

47 Krasnobaeva 2018, 50.

pro re nata comparatarum libri tres” (tryckt 1647)⁴⁸ och naturligtvis **drottning Kristina** (1632–1654) med sina antika mynt.⁴⁹ De kände inte till Rasmus Ludvigsson eller hans mynttexter. Som sagt ovan kände nog den store svenske historikern **Johannes Messenius** till Rasmus Ludvigsson men svenska mynt behandlade han varken i text eller i bild i *”Theatrum Nobilitatis Svecanae Holmiae”* (1616) eller i sitt monumentala verk *”Scondia illustrata”*, som publicerades först 1701.⁵⁰ Förutom ett sakta men stadigt ökande material i antikvitetskollegiets samlingar aktiverades dock numismatiken vid slutet av 1600-talet efter att kollegiet aktivt ville påbörja en forskning av svenska mynt. Detta ledde också till att myntfynd år 1684 började regleras.⁵¹

Johannes Schefferus

Johannes Schefferus (1621–1679), född i Strasbourg i nuvarande Frankrike tillhörde en grupp europeiska vetenskapsmän som kallades till Sverige av drottning Kristina. Den mest berömda av dem var den franska matematikern och filosofen René Descartes, men även Schefferus kom att lämna starka spår i det svenska kulturlivet. Han blev historieprofessor i Uppsala och var berömd överallt i Europa för sina Lapplandsskildringar. När han år 1678 publicerade boken *”De antiqvis verisqve regni Sveciae insignibus”*, var tre kronor som svensk symbol fortfarande ett viktigt ämne varunder också mynt hörde.⁵²

På ett av sina pergamentblad hade Ludvigsson tecknat en örtug av Albrekt av Mecklenburg (1364–1389) slagen i Söderköping (LL 9 a). Av någon orsak återgav han där vapnet med tre kronor med den nedersta,

Bild 10 a, b, c och d. Söderköping, örtug (LL 9 a) från Albrekt av Mecklenburg hos Ludvigsson (a), hos Schefferus (b), Hadorph (c) och slutligen i korrekt form hos Brenner 1731 (d).

större kronan svärtad och likaså fick rosetten i början av texten en form av en fyrklöver. Flera författare efter honom har tagit med samma örtugstyp. Av betydelse för vårt ämne är att de direkt har kopierat Ludvigssons egendomliga och felaktiga återgivning. Den första av dessa författare var Schefferus. På tabell VII i sin bok tecknade Schefferus ovannämnda örtug med samma egendomligheter. Detta betyder att Schefferus har känt till och läst Ludvigssons lilla häfte och – kanske utan att ens ha sett själva myntet – tagit Ludvigssons teckning som sin förebild. Överraskande är att också Johan Hadorph (mera nedan), som var noga med sina bilder, 1678 tecknade ena kronan svärtad och ersatte rosetten med fyrklöver. Först Brenner och redan före honom Erik Dahlberg (nedan) återgav örtugen i sin korrekta form (bild 10).

48 Krasnobaeva 2018, 50–51.

49 Krasnobaeva 2018, 45.

50 Messenius 1616, passim, Messenius 1701, passim.

51 Krasnobaeva 2018, 45.

52 Se Schefferus, 308–324, skrivet av Hadorph, jfr nedan.

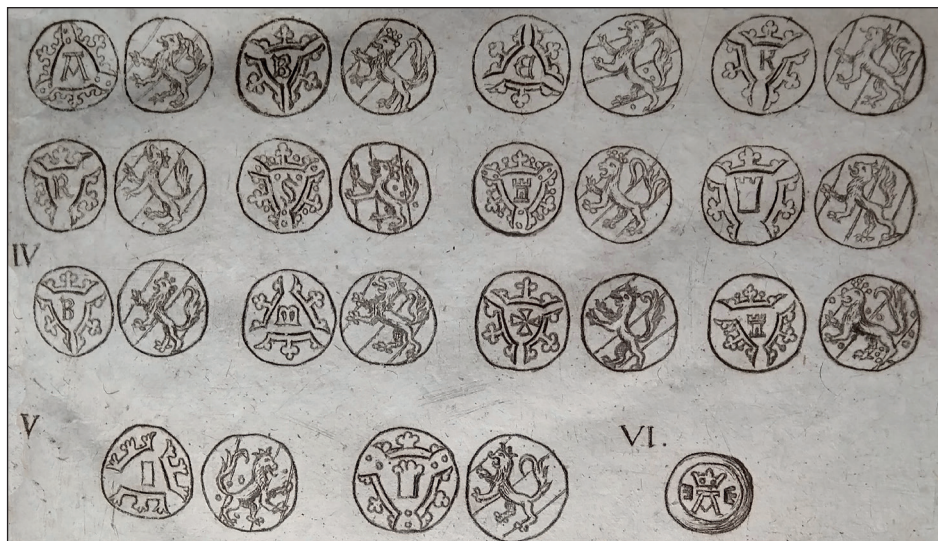

Bild 11. Tvåsidiga penningar med tre kronor hos Schefferus.

Schefferus avslöjade inte sin källa. I ett annat sammanhang nämner han nog ett av Ludvigssons skrifter: *"Befinnes aff Erasmi Ludwiksons Resememorial, som lefde i gamla konung Gustafs och Konung Erichz tijdh at 3. Chronor hafwa stått på Konung Swerkers Steen i Alfwastra"*.⁵³ men när det gäller mynt säger han ingenting om Ludvigsson.⁵⁴ Med tanke på den svärtade kronan och fyrklövern ovan vet vi att Schefferus har känt till och kopierat Ludvigsson, men när dennes lilla häfte då redan var anonymt har han ej kunnat sätta det samman med dess tecknare.

Den svärtade kronan och fyrklövern var dock inte det enda fallet då Schefferus kopierade Ludvigssons bilder. I sin bok på bildtavla A under nummer III och IV publicerade Schefferus samma Magnus Erikssons penningar som Ludvigsson hade avbildat i sitt häfte (bild 11). De rätt hastigt tecknade bilderna ger ett starkt intryck att vara direkt kopierade från Ludvigsson.

son. Kronornas ställning i förhållande till bokstaven och de små punkterna mellan kronorna är identiska med dem hos denne (enda undantaget är att kronorna hos S har olika ställning). Uppmärksamheten fästs särskilt vid bokstaven K som vi nuförtiden inte alls känner till och den torde faktiskt ha varit en feltolkad bokstav R och som förekommer såväl hos Ludvigsson som hos Schefferus (och många efter honom). Även K torde kritiklöst ha blivit kopierad från Ludvigsson. Bara Schefferus (ännu sämre tecknad) bildtavla V med två mynt (bokstav I och ett torn) saknar exakt motsvarighet hos Ludvigsson.

Johan Hadorph

Åren 1670–1674 och 1677–1678 färdigställde en av Sveriges tidiga historieforskare med numismatiskt intresse Johan Hadorph (1630–93) sin bok som kom att kallas *"Svensk Myntebok"* med 125 sidor. Boken var ett försök att systematiskt bygga upp

⁵³ Schefferus 1678, 322.

⁵⁴ Se Schefferus litteraturförteckning. Schefferus 1678, 327–8.

Bild 12. Hadorphs bild på Magnus Erikssons tvåsidiga penning med W som i verklighet bara var en uppochned vänd M.

svensk mynthistoria. I boken fanns bild på ca. 600 mynt och medaljer med kunganamn vid vissa mynt men ingen annan text. När Brenner med vilken Hadorph nära samarbetade⁵⁵ år 1686 fick kungligt privilegium för sin Thesaurus, gav Hadorph upp med sin bok och den publicerades aldrig. Originalmanuskriptet förvaras nu i Kungliga Biblioteket i Stockholm.⁵⁶

Liksom den samtida Peter Dijkman (1647–1717), häradshövding och arkeolog⁵⁷ befriade sig Hadorph från frågan om tre kronor. men det intressanta med Hadorph är att han dock återgav Ludvigssons bild på Söderköpingsörtugen som sådan, bara omritad i bättre kvalitet. Likaså tecknade han om alla Ludvigssons bilder på Magnus Erikssons penningar med bokstav eller tecken förutom att han tillfogade penningarna med kors och W (bild 12). Han återgav Ludvigssons gissningar om den utgivande konungen för respektive mynt för det mesta som sådana med bara några små revideringar. På bilderna återgav han samma ställning som

Ludvigsson för kronorna och på samma sätt de faktiskt sällsynta kulorna eller deras frånvaro mellan kronorna hos respektive bokstav eller tecken.⁵⁸ I flesta fall var också typernas ordning⁵⁹ och antalet varianter hos respektive typ samma som hos Ludvigsson. När det gällde penningarna kan vi alltså konstatera att Hadorph kritiklöst kopierade Ludvigssons dateringar och teckningar från 1500-talet. Han lika lite som Schefferus kände dock inte alls till Ludvigsson som numismatiker.⁶⁰ Men när det gällde bilder på örtugar var Hadorph (förutom hos Söderköpingsörtugen) noga med detaljer och trogen sina mynt.

Erik Dahlberg

Generalguvernör, greve Erik Dahlberg (1625–1703) planerade och redigerade det berömda planschverket "*Suecia antiqua et hodierna*" (Det forna och nuvarande Sverige), som utkom år 1698. Boken innehåller förutom ett stort antal kopparstick över svenska slott och städer också bilder på Magnus Erikssons penningar med konungar och dateringar som till synes är fantastiska men vars ursprung är samma som hos alla: Rasmus Ludvigsson (bild 13). Dahlbergs bok kom ut sju år senare än Brenners men antalet myntbilder var ytterst begränsad. Bilderna liknade mera Brenners än Ludvigssons teckningar men – liksom hos Brenner – var myntens datering och utgivande konung fortfarande direkt kopierade från Ludvigsson.

55 Jonsson 2017, 149. Krasnobaeva 2018, 52, 54–55

56 Kungliga Biblioteket. Manuskript F f 4. Dock publicerade Schefferus i sin bok en kortare text om bl.a. mynt av Hadorph. Den hette "Ioh. Hadorphii Påminnelser om de 3 Cronor/Till H. Schefferum den 1. Aug. 1678 öfversände". Schefferus 1678, 308–324.

57 Dijkman 1686, passim. Se också Krasnobaeva 2018, 52.

58 A, R, E, K, M, B, torn och ros var likadana. Hos S var kulorna likadana men kronornas ställning olika.

59 Hos Ludvigsson var bildernas ordning A, R, S, E, K, M, B torn och ros. Hos Hadorph var ordningen samma förutom att han lade till kors och tog M och B som de sista. Hans bokstav W var helt enkelt bara M vänt uppochned.

60 Hadorph 1678, 323 där Hadorph bara nämner Ludvigsson i samband med gamla gravstenar.

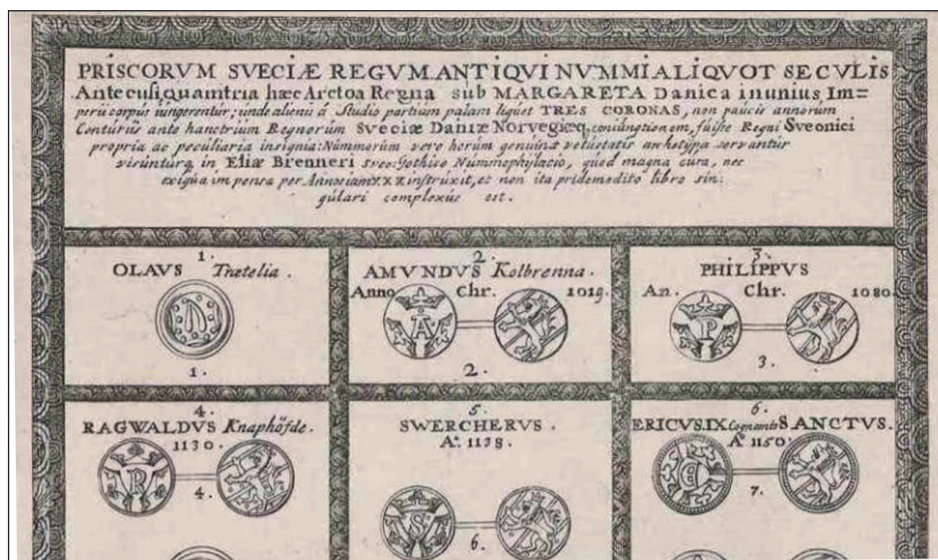

Bild 13. Dahlbergs myntteckningar i boken "Suecia antiqua et hodierna" år 1698.

Elias Brenner

Den svenska (och finska) numismatikens fader Elias Brenners (1647–1717) banbrytande verk "Thesaurus Nummorum Sveo-Gothicorum" kom ut år 1691 och ett nytryck år 1731.⁶¹ Brenner samarbetade med Schæferus,⁶² Nicolas Keder,⁶³ Hadorph och flera andra. Vid sina tidiga resor runt Sverige lärde han känna mynt och vid dessa resor tecknade han också sina första myntbilder.⁶⁴ Han var noga med att hans teckningar (oftast) var korrekta och gjorda efter konkreta mynt. I ett europeiskt perspektiv var Brenner mycket tidig och i spetsen för forskningen. De första europeiska myntstudierna över medeltid publicerades redan på 1590-talet, men t.ex. i Frankrike började medeltidsforskning först år 1666. Som utgivare av såväl ett lands mynt som dess medaljer inom en och samma vo-

lym var Brenner den förste i Europa.⁶⁵ Alla sina förtjänster oaktat kunde ej ens Brenner lösgöra sig från Rasmus Ludvigsson.

En jämförelse för regentidentifiering och datering

Det är intressant att jämföra Ludvigssons identifiering av de tidiga tvåsidiga penningarna med tre kronor med motsvarande hos andra tidiga författare, med Brenner i spetsen. som också har givit en identifiering av dessa penningar. Denna jämförelse har gjorts i tabell 2. Av tabellen kan vi se att Ludvigssons anspråkslösa och allt annat än vetenskapliga myntstudier hade en långvarig påverkan. Som nämnt upprepar Brenner Ludvigssons felaktiga identifikationer för utgivande konungar för Magnus Erikssons penningar. Och p.g.a. Brenners auktoritet

61 Krasnobaeva 2018, 76, 83–84.

62 Krasnobaeva 2018, 45.

63 Wiséhn 1995, passim.

64 Krasnobaeva 2018, 45–46.

65 Krasnobaeva 2018, 48.

Tecken på mynt	Regent efter Ludvigsson	Regent efter Hadorph	Regent efter Dahlberg	Nummer hos Dahlberg	Regent efter Brenner 1691	Nummer hos Brenner 1691	Regent efter Brenner 1731	Nummer hos Brenner 1731	Regent efter LL	Nummer hos LL
A	Konung Amundz 1040	Amund 1020	Amundus Kolbrenna 1019	Dahlberg 2	Amundus Kolbrenna 1019	Brenner 1	Anvdvs Jacobus 1026	Brenner 10	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII A 1
R	Konung Ragwaldz 1133	Ragwald Knaphöfd 1129	Ragwaldus Knaphöfde 1130	Dahlberg 4	Ragwaldus Knaphöfde 1120	Brenner 1	Ragwaldus Knaphöfde 1130	Brenner 3	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 8 a
P	- -	- -	Philippus 1080	Dahlberg 3	Philippus 1080	Brenner 1	Philippus 1080	Brenner 1	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 7 a
S	Konung Stenkild 1054 eller Swerker 1141	Suercher 1138	Swercherus 1138	Dahlberg 6	Swercherus 1138	Brenner 1	Swercherus II 1138	Brenner 5	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 9 a
E	Konung Erik 1150, X 1208, Låspe 1223	S. Ertci 1150	Ericus IX 1150	Dahlberg 7	Ericus 9	Brenner 4	Ericus IX	Brenner 16	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 3
B	Konung Birger 1302	Birgeri	Birgerus Magni 1291	Dahlberg 12-13	Birgerus Magni 1291	Brenner 1	Birgerus Magni 1291	Brenner 27	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 2
M	Konung Magnus Ladhulås 1277, Magnus Eriksson 1335	Magni Ladhulås 1275	Magnus Ladhulås 1277	Dahlberg 12	Magnus Ladhulås 1277	Brenner 1	Magnus Ladhulås 1277	Brenner 18	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 6 b
K	Konung Karl VII 1162, Knut 1168	Karol Swercherson 1161	Canutus 1168	Dahlberg 9	Canutus 1168		Canutus 1168	Brenner 19	- -	Mynt ej känt (LL, s. 90)
Torn	Interregni	Birgeri Jerl 1250	Birgerus laerl Prorex	Dahlberg 11	Birger Jerl Prorex		Valdemarus et Birgerus Jerl Prorex 1251	Brenner 14	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 14
Ros	Interregni	ingen text	- -	Dahlberg 14			- -	- -	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 13 a
Kors	- -	ingen text	Ericus IX 1150	Dahlberg 8	Ericus 9	Brenner 6	Ericus IX	Brenner 17	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 11
I	- -	- -	Iohannes 1219	Dahlberg 10	Iohannes 1219		Iohannes I 1219	Brenner 2	Magnus Eriksson 1319-63	LL XXVII 5
W	- -	Valdemari 1260	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	Mynt ej känt

Tabell 2. Magnus Erikssons penningar hos Ludvigsson, Hadorph, Dahlberg, Brenner1691, Brenner 1731 och Lagerqvist. Schefferus' bilder har ej tagits med i tabellen eftersom han ej ens försökte identifiera enstaka mynt.

levde Ludvigssons gissningar vidare under hela 1700-talet t.ex. i Ziervogels avhandling år 1749⁶⁶ eller J. Törnqvists auktionskatalog 1838⁶⁷ som bara några exempel. Alldeles riktigt konstaterar Kenneth Jonsson: *"For the earlier period the attributions are not based on scientific methods and now have more of a curiosity value. The attributions were based on the legends or interpretations of often single letters as (part of) the motif. For the pre 1370 period this usually led to very fanciful identifications."*⁶⁸

Källan för den fantasifulla identifieringen har trots ligga hos Schefferus.⁶⁹ I verklighet hade den sitt ursprung hos Ludvigsson, mera än ett hundra år tidigare. Myntens datering berodde inte så mycket på fantasi som på att Ludvigsson hade som mål att datera mynt (med tre kronor) så tidiga som det bara gick. Han och hans samtida saknade en möjlighet för jämförelse samt kunskaper i vetenskaplig kritik. Det var lätt att välja tidiga konungar när mynt ej bar på någon information om utgivare eller mynthus. Fortfarande med målet att påvisa tre kronor som svensk godkände senare författare ända till Brenner⁷⁰ och även efter honom gärna Ludvigssons identifieringar såväl för kunganamn som för datering. Det var först forskningen under 1800-talets senare del som började hitta riktiga svar på frågan. Men en del av svaret är också den flitige men fantasilöse Rasmus Ludvigsson.

Svensk språkgranskning: Kenneth Jonsson.

Otryckta källor

Kungliga biblioteket

Hadorph, Johan: Svensk Myntebok. Otryckt handskrift. Manuskript F f 4.

Riksarkivet

Handlingar rörande tvisten om riksvapnet Tre Kronor. *Diplomatica Danica* Vol 492, Ludvigssons texter "Erasmus Ludwigssons egen hand och alt hand medh denne hand fins skrifvet". SE/RA/2104/7/492. <https://sok.riksarkivet.se/arkiv/z8tpsI9T-7QT3KF4CwSy0k3>.

Handlingar rörande tvisten om riksvapnet Tre Kronor. *Diplomatica Danica* Vol 492, Petrus Fechts utkast till memorial "Petrus Michaelis koncept till The Swenskes bewijs om Sveriges Rijkens wapen the 3 Croner". SE/RA/2104/7/492. <https://sok.riksarkivet.se/arkiv/z8tpsI9T-7QT3KF4CwSy0k3>.

Två Petrus Fechts memorial "Des Reichs Schweden Beweis von wegen der Drei Chronen" med Johan III:s underskrift och vidhängande sigill. Statsrättsliga handlingar 8 A och 8 B. SE/RA/25.2/#/A A A A:00001-00002. <https://sok.riksarkivet.se/arkiv/6-880j01vT4m0mPycnsWuD0>.

Riksregistratur 1542. https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0038503_00004#?c=&m=&s=&cv=3&xywh=1515%2C159%2C2696%2C1554.

Riksregistratur 1569–1572. https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0038549_00006#?c=&m=&s=&cv=5&xywh=746%2C480%2C5328%2C2754.

Litteratur

Arne, Ture: Antikvitetskollegiets och Antikvitetsarkivets Samlingar. *Fornvännen* 26. Stockholm 1931. www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1227359/FULLTEXT01.pdf.

Brenner, Elias: *Thesaurus Nummorum*

66 Ziervogel 1749, 73, 74, 111.

67 Törnqvist 1838, 1–2.

68 Jonsson 2017, 149–150.

69 Wiséhn 1995, 86.

70 Wiséhn 1995, 85.

- sveo-gothicorum, thet är en skatt af swenskt mynt*. Stockholm 1691. Hesse 0607. https://books.google.fi/books?id=D1RjaKGO9YgC&pg=PP1&lpg=PP1&dq=elias+brenner+%22Thesaurus+Nummorum+Sveo-Gothicorum%22&source=bl&ots=mUYnqicDfJ&sig=ACfU3U2_ZGuAD0qRmn0ZIXsTPdh6Wpt-q9A&hl=fi&sa=X&ved=2ahUKEwIchV3tXhAhXt_CoKHY_WBWIQ6A-EwBnoECAkQAQ#v=onepage&q=rasmus&f=false.
- Brenner, Elias: *Thesaurus Nummorum Sveo-Gothicorum vetustus studio indefesso Eliae Brenneri*. Stockholm 1731. Hesse 0610a. https://books.google.fi/books?id=kv5mAAAACAAJ&pg=RA2-PA10&lpg=RA2-PA10&dq=elias+brenner+mynt+tabula&source=bl&ots=c_FFUCDkYX&sig=ACfU3U3TB5Y9jtALuoF_i6yT7z_L80Qn3Q&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEWjj0ZTO-9fhAhVSyKYKHb-9AFE-Q6AEwC3oECAgQAQ#v=onepage&q=elias%20brenner%20mynt%20tabula&f=false.
- Dahlbergh, Erik: *Svecia antiqua et hodierna*. Stockholm 1693. Hesse 0682.
- Dijkman, Petter: *Observationer som kunna gifwa någon anledning til the forna Swenskars och Göthers penninge räkningz beskaffenheet uthi många hundrade åhr tillbaka*. Stockholm 1686. Hesse 0691. <https://books.google.fi/books?id=htxlAAAACAAJ&pg=PP5&lpg=PP5&dq=Observationer+dijkman&source=bl&ots=XhhXkBv8aD&sig=ACfU3U2yc14IuXGQ2hHTD-W8yt4YGzXdadg&hl=fi&sa=X&ved=2ahUKEWjZus3f1b3yAhXDIIsKHdJXCk-E4ChDoAXoECBQAw#v=onepage&q=Observationer%20dijkman&f=false>.
- Fecht, Petrus: Excerptum ex Dissertatione belli Sveco-Danici. Publicerad i Johannes Schefferus, *De antiqvīs verisqve regni Sveciae insignibus*. Stockholm 1678, 263–279. Hesse 1524.
- Gillingstam, Hans: Rasmus Ludvigsson, Genealog, Kanslisekreterare. *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 29, Stockholm, Riksarkivet, 1995-1997, 700. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/mobil/Artikel/7561>.
- Golabiewski Lannby, Monica: Makt, Mark och Penningar. *Myntningen i Sverige 995–1995 (Numismatiska Meddelanden XL)*, Svenska Numismatiska Föreningen, Stockholm, 1995, 83–107.
- Hadorph, Johan: Påminnelser om de 3. chronor. Hesse 0869. Publicerad i Johannes Schefferus, *De antiqvīs verisqve regni Sveciae insignibus*. Stockholm 1678, 308–325. Hesse 1524.
- Harrison Lindbergh, Katarina: *Nordiska sjuårskriget 1563–1570*. Historiska Media 2020.
- Harrison, Dick och Eriksson, Bo: *Sveriges historia 1350–1600*. Norstedts 2010.
- Hesse, Björn-Otto: *Svensk numismatisk bibliografi intill år 1903 (Numismatiska meddelanden XLII)*. Svenska Numismatiska Föreningen 2004.
- Jonsson, Kenneth: Numismatic teaching in Sweden. *Numismatik lehren in Europa*. Red. R. Wolters and M. Ziegert. (Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte. Band 19). Wien 2017. https://www.academia.edu/32950265/Numismatic_teaching_in_Sweden._In_Numismatik_lehren_in_Europa_eds._R._Wolters_and_M._Ziegert_.
- Krasnobaeva, Julia: *Sveonum Monumenta Vetusta. The Numismatic Collection of Elias Brenner and Pavel Grigorievich Demidov*. Svenska Numismatiska Föreningen. Stockholm 2018.
- Lagerqvist, Lars Olof: *Svenska mynt under vikingatiden och medeltiden (ca 995–1521) samt gotländska mynt (ca 1140–1565)*. Numismatiska bokförlaget 1970.
- LL = Lagerqvist 1970.
- Messenius, Johannes: *Scondia illustra-*

- ta, seu *Chronologia de rebus Sueciae Potissimum*. Stockholm 1701. https://books.google.fi/books?id=BsJ-ncK01oEIC&pg=RA4-PP3&lp-g=RA4-PP3&dq=scondia+illustrata+tomus+V&source=bl&ots=_vrFMhQBjX-&sig=ACfU3U0piLANI0fx1gPiIfz-qMd45qA8hiw&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewim24eZxbntAhVQxIsKHd-N3A1c4ChDoATAGegQIBRAC#v=onepage&q=scondia%20illustrata%20tomus%20V&f=false.
- Messenius, Johannes: *Theatrum Nobilitatis Svecanae*, Stockholm 1616. https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5Qad-KK5RWR_8LoPrQb3Mwv_rkm-cVGBrJaQldFhpH0MhvK7HuuX-13bwk09W_Nyx6LPtr3PAhSEsox-WU5iKcGN2Im0JVvdmtwhCTNcy-0K4elbH-zP63WYAdQzYnNMcoGZJo-qSLzD8-93DwGYppP3wp4w0SK1Z-kGFFN_83vB0lg5SVa-i-z-pw5C_jt7GCaH_UFwpzUzEx-3A1o6KnW-03VK5V7k1QPHK-3n2e9x44p131iZs3DJN17rm6A-9OT5kFCha74hKV4uz6KVJ2KTmYd-6lnMpwls-OFi6ZBg.
- Rasmusson, Nils Ludvig: Myntkunskap och myntsamlande i Sverige före omkring 1640. *Numismatiska meddelanden* XX-VII. Stockholm 1933, 116–141. Hesse 0158. https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0002412_00001.
- Schefferus, Johannes: *De antiqvis verisqve regni Sueciae insignibus*. Stockholm 1678. Hesse 1524. <https://books.google.fi/books?id=90JJAAAaAAJ&pg=PP8&lp-g=PP8&dq=schefferus+de+antiqvis+verisqve+regni+sueciae&source=bl&ots=DfADLwW0tN&sig=ACfU3U36j-O5Pg3Lw0JCCUz7zF-V5Rt9esw&hl=fi&sa=X&ved=2ahUKewil65fnoL7yAhVvk4sKHQ44Cm-QQ6AF6BAGTEAM#v=onepage&q=fig.%20III&f=false>.
- Schück, Henrik: Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia I. Stockholm 1932. <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/Sch%C3%BCckH/titlar/KVHAA1/sida/281/faksimil>.
- Schück, Henrik: Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia II. Stockholm 1933. <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/Sch%C3%BCckH/titlar/KVHAA2/sida/281/faksimil>.
- Svalenius, Ivan: En Gustav Vasa krönika. Scandia. *Tidskrift för historisk forskning*. Vol. 33 No. 1 (1967) 1967. <https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/780/566>.
- Svalenius, Ivan: *Rikskansliet i Sverige 1560–1592* (Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 7). Stockholm 1992.
- (Törnqvist:) *Katalog öfver framl. Bokhandlaren J. Törnqvists efterlemnade dyrbara samling af Svenska m.fl. Mynt och Medaljer*. Auktionskatalog. Stockholm 1838. 1,2. Hesse 1902.
- Wiséhn, Ian. The royal coin cabinet in Stockholm – an old collection in a modern society. *The great numismatic collections on the Baltic. From coin collections of the sovereigns to national research institutions*. St. Petersburg, 2005, 22–35.
- Wiséhn, Ian: Elias Brenner and Nicolas Keder. *Numismatische Literatur 1500-1864. Die Entwicklung der Methoden einer Wissenschaft*. Herausgegeben von Berg-haus P. Wiesbaden 1995.
- Willers, Uno: Myntsamlande i samband med trekronorstvesten. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1937. Hesse 0141.
- Ziervogel, Evald: *De re nummaria ejusque in historia Sveo-Gothica Usu*. Uppsala 1749. Hesse 1805.

Møntoffer til kirken uden for kirkerummet

Jens Christian Moesgaard

Sammen med en række kolleger fra de nordiske lande deltog jeg 2013-2017 i projektet "Religion and Money: Economy of Salvation in the Middle Ages". Det var ledet af Svein Gullbekk fra Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo, og var finansieret af det norske forskningsråd. Et af projektets hovedemner var en kortlægning og fortolkning af de ekceptionelt talrige fund af mønter, der dukker op ved restaureringsarbejder i kirkernes gulve i de nordiske lande. Det er meget sandsynligt, at en meget stor andel af disse mønter afspejler tilfældige, utilsigtede tab, når man har ofret mønter på alteret, i kollekttavlen eller i kirkebøsssen. Der er dog sandsynligvis undtagelser, idet nogle mønter kan være bragt ind i kirken på måder, der ikke har med fromhed at gøre. De kan eksempelvis være kommet ind i kirken med opfyldningsjord eller tabt af arbejderne under byggeaktivitet. Kun en nøje undersøgelse af den arkæologiske kontekst vil i nogle tilfælde kunne hjælpe os til at afgøre dette. I andre tilfælde må vi slå os til tåls med, at der ikke er muligt at sige noget sikkert om sagen.

Projektet udmundede i en række artikler og antologier, hvoraf den seneste er *Coins in Churches. Archaeology, Money and Religious Devotion in Medieval Northern Europe*, der udkom i 2021. Heri finder man blandt meget andet Håkon Rolands artikel om møntfundene fra kirken i Eidskog i Norge. Det er en detalje fra denne artikel, som jeg gerne vil fremhæve her. Det er en fundats for et pilgrimskapel fra 1394 (Roland 2021, s. 185–7, 193–4, note 102 efter DN I, no. 545; NGL 2, rk. I, no. 158):

“Fundas for korset og bønnehuset for pilegrimer ved Eidskog kirke utst av biskop Øystein i Oslo: Under sin visitas på

Vinger onsdag etter søndag septuagesima tok han vitnesbyrd av 4 menn, de fleste i 70–80 årene. De avgav beediget vitneprov om at da de var unge, stod det et stort kors på kirkeallmenningen vest for Eidskog kirke. Det ble gitt offer til dets vedlikehold, og pilegrimer lot si messe der. Deres forfedre hadde berettet at korset først var satt til ære for St Olav, for han hadde rastet der. Derfor tillater nå biskopen at korset holdes ved like, og at det reises et lite bønnehus til St Olavs ære med alter og dører uten lås slik at det stadig står åpent, og slik at pilegrimene der etter biskopens tillatelse kan gå inn og holde messe når de ikke kommer inn i kirken. Hele det offer sognemennene gir, tilfaller kirken selv, men av det offer som faller i stokken på korset eller i bønnehuset, skal kirkens bygning og korset og bønnehusets vedlikehold ha hver sin halvpart.”

Eidskog lå på en af pilgrimsruterne til Olav den Helliges grav i Trondhjem. Den lå tæt ved den svenske grænse, og mange svenske rejsende kom fordi her. Som det fremgår af fundatsen, besad Eidskog også sit eget minde om Olav, da han skulle have holdt hvil her under sin rejse til Värmland i 1028, og en kilde sprang på stedet. Man rejste siden et kors på pladsen, der blev et pilgrimsmål. Fundatsen siger, at der blev holdt messer og ofret ved korset. Biskop Øystein tillod nu her i 1394, at der blev bygget et bønnehus (kapel) ved korset. Det skulle være ulåst, så man kunne holde messe og ofre, hvis kirken var lukket. Hvis man tager teksten på ordet, var det pilgrimmene selv, der holdt messe (med bispens tilladelse), men man må vel forestille sig en form for gejstlig medvirken? Og der skulle være stokke (kirkebøsser/offerblok) til ofringerne, tilsyneladende både ved korset og ved

kapellet. Det ligner en maksimering af servicen over for pilgrimmene, der kunne få adgang 24/7, men også af kirkens egne mulighed for at få indtægter fra pilgrimmene.

Indtægterne fra pilgrimme kunne være betydelige. Det var eksempelvis takket være indtægterne fra pilgrimsfærden til den nærliggende Sankt Sørenskilde, at man i den lille by Ry i Østjylland kunne bygge en meget stor kirke, der ligefrem blev rammen om valget af Christian III til dansk konge i 1534. Efter reformation tog valfarterne – og indtægterne – af, og i 1600-tallet blev en stor del af kirken ligefrem revet ned, så den fik en mere normal størrelse, og man i dag kun ser en aflans af fordums pragt (Danmarks Kirker, XVI, bind 8, s. 3717–3776).

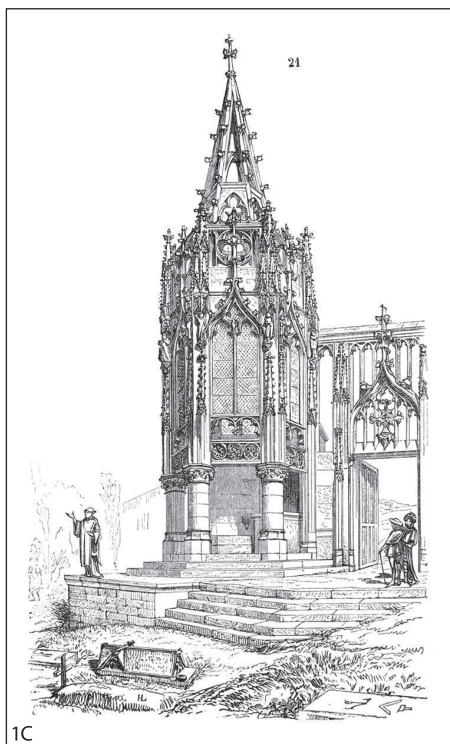
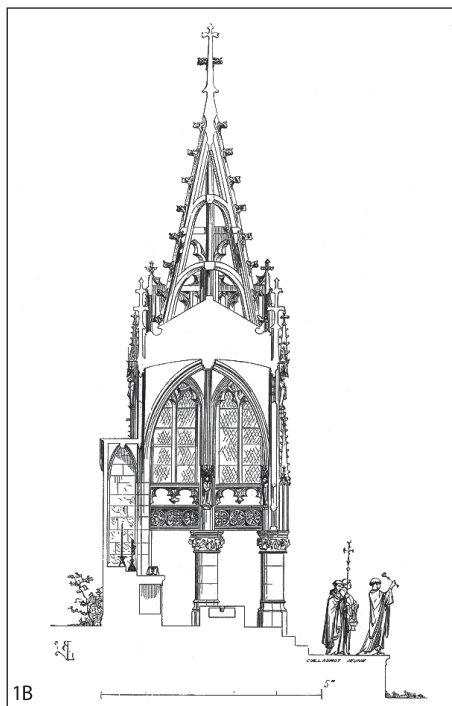
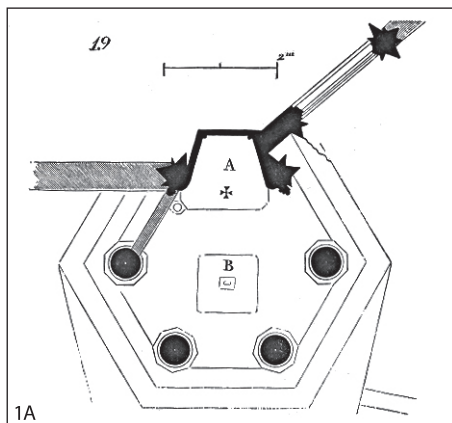
Det fremgår ikke, om man ved, hvor helt præcist korset, kilden og kapellet i Eidskog var (almindingen vest for kirken siges det i kilden), eller om der er arkæologiske spor efter det. Ikke desto mindre er alt dette ekstremt interessant for os, som arbejder med møntfund, for det betyder, at der potentielt også kan være tabt mønter ved korset og ved kapellet, ud over dem, som Roland behandler fra selve kirken. Det bør man have i baghovedet som en mulighed ved tolkningen af eventuelle koncentrationer af møntfund på steder, man ikke lige har en oplagt tolkning på. Fundatsen for kapellet i Eidskog er vigtig, idet den ikke blot er en meget tidlig kilde, der nagelfast dokumenterer denne skik helt tilbage til 1300-tallet, men også giver os indblik i, hvorledes ofringerne fandt sted.

Men giver denne type af lokaliteter altid møntfund? Ikke nødvendigvis. Hvis vi ser på to danske helligkilder fra henholdsvis middelalder og nyere tid, så viser det sig, at trods skriftligt belagte ofringer i betydeligt omfang er møntfundene enten ikke eksisterende eller ganske fåtallige. Hellig Niels kilde i Viby syd for Aarhus var et velbesøgt valfartssted, og udgravninger har påvist både brøndkonstruktionen rundt om selve kilden og en lille træbygning, der måske indeholdt

en offerstok. Men på trods af arkæologernes omhyggelig undersøgelse af jorden både med metaldetektor og vandsoldning blev der ikke fundet en eneste mønt. En skriftlig kilde fra 1215/17 antyder ellers ofringer på stedet, og en kilde fra 1623 omtaler dem eksplicit. Men det var jo heller ikke formålet med mønterne, at de skulle forblive på stedet. De skulle tilgå kirken som indtægt, og man må formode, at den gejstlige, der havde tilsynet med kilden, omhyggeligt samlede pengene fra ofringerne ind. Ofringen blev på den måde arkæologisk usynlig (Skov 2007).

Lidt nordøst for Skanderborg i Østjylland er der en helligkilde, der er blevet undersøgt i 1939, 1971 og 1975. I 1939 blev der fundet 6 mønter fra 1668–1677 og i 1975 yderligere 67 mønter, hvoraf 7 var fra 1653–1856, og 60 fra 1928–1972. Der var således kun ganske få ældre mønter, hvilket sikkert også forklares ved systematisk tømning af pengestokken. Nu gik pengene dog ikke længere til kirken, men til den lokale møller, der vedligeholdte kilden. 23/6 1844 noterede han: ”Sankt Hans Aften var der en del Mennesker ved Helligkilden. Indtægten i Gavebøssen 12 Skilling”. I 1896 nævner en lokal lærer, at der tidligere stod en pengeblok ved kilden, men at den ikke findes mere. Det forklarer fraværet af mønter fra slutningen af 1800-tallet og starten af det følgende århundrede. I 1939 blev kilden restaureret, og den bliver igen besøgt. Nu smed folk mønter i selve kilden, og det var ikke tanken, at nogen skulle samle dem op igen. Derfor er der så mange mønter fra midten af 1900-tallet (Reinholdt 2007). Tilstedeværelsen af en offerstok og skik og brug omkring ofringerne er således helt afgørende for, om der findes mønter eller ej.

Hvor udbredte var sådanne installationer i middelalderen? Det vil kræve en større undersøgelse at svare på spørgsmålet, hvilket går ud over rammerne af denne lille notits. Dog kan et spektakulært eksempel nævnes (Schaudel 1929; Rozet 2000). Det ligger i

Figur 1. La Recevresse d'Avioth (départ. Meuse, Frankrig). A. Plan. B. Snit. C. Perspektivtegning (Fra Viollet-le-Duc 1875).

Avioth (départ. Meuse) i Lorraine i det østlige Frankrig. Avioth er en lille landsby med omkring 150 indbyggere, men den besidder en kæmpe treskibet gotisk kirke med koromgang. Kirkens dimensioner skyldes en pilgrimsfærd til en såkaldt "Sort Madonna", en romansk Mariastatue, som blev genfun-

det i slutningen af 1100-tallet og snart blev genstand for tilbedelse. Det, der er af interesse i vores sammenhæng, er et lille bygningsværk lige uden for kirken. Det er en 6-kantet konstruktion i sengotisk stil dateret til begyndelsen af 1400-tallet og kronet af et spir, der kulminerer 12,5 m over jorden. Diameteren er 3,5 m. De 4 sider er åbne. Indeni er der en niche, hvor der er et alter har stået en Madonnafigur, der skal repræsentere den originale statue, som stod inde i kirken. Midt i bygningen var der endnu midt i 1800-tallet en offerblok i sten, der desværre allerede omkring 1900 var væk (fig. 1).

Bygningen hedder "La Recevresse d'Avioth", fordi pilgrimmenes ofringer – både i form af penge og andet – blev modtaget her

Figur 2. Fattigbøsse på Övergrans kirkegård, Uppland, 2005 (Foto: Johan Dellbeck, Upplandsmuseet, CC BY-NC-ND 4.0).

Figur 3. Fattigbøsse ved indgangen til Estuna kirkegård, Uppland, juni 2022 (Foto: Jens Christian Moesgaard).

(modtage = recevoir). I kilder fra 1600-tallet nævnes dette som en gammel tradition, men der har i forskningen været meget diskussion om, hvorvidt dette var bygningens oprindelige funktion. Det virker dog sandsynligt, at var tilfældet, selvom det også har været fremført, at det kunne være et monument for de afdøde, et gravkapel eller en samlingssted for den lokale retsudøvelse. Det kan endda være, at bygningen er opført netop på stedet, hvor statuen oprindeligt blev fundet i 1100-tallet, hvilket vil være helt parallelt til lokaliseringen af korset og kapellet i Eidskog.

”La Recevresse” anses i dag som et hovedværk i den sengotiske stil, og der er endda foretaget en gipsafstøbning af den i 1898, der er udstillet i La Cité de l’architecture et du patrimoine, Frankrigs nationale arkitekturmuseum i Palais de Trocadéro lige over for Eiffeltårnet i Paris (Lécharny & Schmitz 2007).

Man kan også fremhæve en parallel til

de fattigbøsser, der i Sverige fra 1600-tallet og frem rejstes uden for kirkeportalerne og langs landevejene (Nationalencyklopedin, fattigbössä; Berg 1969). Her kunne man ofre en mønt til de fattige. Mange er forsvundet, men nogle findes stadig, som for eksempel i Övergran, Uppland (fig. 2) (Tuulsee 1963, s. 605–606) eller Estuna, Uppland (fig. 3) (Wilcke-Lindqvist 1966, s. 678–79, 681). På frilandsmuseet Skansen i Stockholm, uden for indgangen til kirkegården til den genopførte Seglora kirke fra Västergötland, står også en fattigbøsse (figur 4). Den er dog ikke fra Seglora, men derimod fra Grisslehamn, Vaddö sogn i Uppland, og indgik i 1892 i Nordiska museets samlinger (inv. NM.0074164; <https://digitaltmuseum.se/011023490667/fattigbossa>). På bøssets indskriftstavle står: ”Detta säger Herren: Fattige: skola: wäl: alltid: wara: i: landena [?]: derföre: bjuder Jag dig, och säger: att: du: skall: uplycktia. dina: hand: [?] dinom: Broder: som trängder: och: fattiges: är:

Figur 4. Fattigbøssen fra Grisslehamn, Uppland, nu uden for Seglora kirke på Skansen i Stockholm, juni 2021 (Foto: Jens Christian Moesgaard).

i: dina: lande; tij den, som: den. fattiga, gifwer: honom. skall: intet fattas; Men den, som sin ögon afwänder, med honom. skall det: fast. tillbaka. gå. 5 Mos: B. 15. v. 11, Ordspr.B 28. v. 27". "1759". Øverst en opfordring: "Stanna, Läs och Märk".

Som konklusion på denne lille rejse i tid og sted kan det konstateres, at ligesom ikke alle mønter fundne i kirkegulvet nødvendigvis afspejler ofringer eller andre religiøse skikke, således er ofringer med videre heller ikke nødvendigvis kun begrænset til kirkerummet. Vi skal være opmærksomme på, at der findes en række steder uden for kirken, hvor man også har ofret penge til Gud – eller senere hen til andre formål som tak for helbredelse ved en kilde eller som hjælp til de fattige.

Henvisninger

Berg, Gösta, "'Gubben Rosenbom' och de antropomorfa fattigbössorna", *Fornvännen* 1969, s. 256–271.

Danmarks Kirker, København, 1933–DN = *Diplomatarium Norvegicum*, 23 bind, Oslo, 1847–2011.

Lécharny, Caroline & Schmitz, Isabelle, "Avioth (Meuse). Basilique Notre-Dame : la « Recevresse »", *La cité de l'architecture et du patrimoine. Trésors retrouvés du Patrimoine Français* (Le Figaro, hors-série), Paris, 2007, p. 77.

Nationalencyklopedin, fattigbøssa (<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/fattigbøssa>, set 2022-05-01).

NGL 2 = *Norges gamle Love 1388–1604*, Oslo 1904–1912.

Reinholdt, Helle, "Helligkilden ved Skvæt mølle, Skanderborg", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2007, s. 24–30.

Roland, Håkon, "Eidskog church revisited. Coin finds, architecture and the devotional use of money", in: Gullbekk, Svein H., Christoph Kilger, Steinar Kristensen (red.), *Coins in Churches. Archaeology, Money and Religious Devotion in Medieval Northern Europe*, London-New York 2021, s. 169–194.

Rozet, Yves, *Comprendre Avioth*, Verdun 2000.

Schaudel, Louis, "La 'Recevresse' de Notre-Dame d'Avioth", *Le Pay Lorrain*, 1929, s. 65–70.

Skov, Hans, "Hellig Niels kilden – en helligkilde uden mønter", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2007, s. 9–15.

Tuulse, Armin, *Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium*, hefte 98, *Kyrkor i Uppland, Häbo härad, mellersta delen*, Stockholm 1963.

Viollet-le-Duc, Eugène Emmanuel, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, vol. 2, Paris 1875.

Wilcke-Lindqvist, Ingeborg, *Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium*, hefte 110, *Kyrkor i Uppland, Lyhundra härad, nordöstra delen 1*, Stockholm 1966.

Fransk sceatta fundet i Danmark¹

Jens Christian Moesgaard

Claus Feveile har for nyligt publiceret en yderst nyttig syntese over fund af sceattaer (frisiske og angelsaksiske penninger i sølv fra 700-tallet) i Danmark (Feveile 2019). Ud over de 280 stykker fra den klassiske sceatta-fundplads Ribe i Sydvestjylland drejer det sig om 41 eksemplarer fra 14 fundpladser, hvis vi holder os til Danmark inden for de nuværende grænser. Det er en meget betydelig forøgelse inden for en generation, ikke bare hvad angår antal mønter, men også af fundpladser – noget vi kan takke metaldektoren for. Faktisk var brugen af sceattaer uden for Ribe nærmest usynlig bare for nogle få år siden, men nu må den anses for at være veldokumenteret.

Her skal vi se nærmere på en af disse mønter, som nyere forskning knytter til Frankrig. Det er et eksemplar af serie J, type 72, som dateres til ca. 710–725 og vejer 0,79 g med en diameter på 11,5–12 mm (fig. 1). Den er fundet med detektor på Fugledegård ved Tissø på Sjælland (Feveile 2019, nr. 12.2; Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, fundprotokol 11947). Denne type bærer på forsiden to ansigter i profil face à face og på bagsiden en bagudseende fugl stående mod højre. Der er stor stilvariation blandt de kendte eksemplarer. Den nærmeste parallel til stykket fra Tissø er fundet i Richborough,

Figur 1. Sceatta, serie J, type 72, fundet ved Tissø, Danmark. Foto: Rasmus Holst Nielsen, Nationalmuseet.

Kent, England (afbildet Metcalf 1994, s. 356), især hvad angår fuglen på bagsiden.

Serie J består af flere forskellige typer, og forskningen anser den traditionelt for at være præget i den nordengelske region Northumbria. Imidlertid mente allerede Michael Metcalf, at den forholdsvis sjældne type 72 kunne være en efterligning i dårlig stil, der måske stammede fra et sted i Benelux-landene (Metcalf 1994, s. 355–356). For nyligt har Bruno Foucray foreslået, at typen kunne være præget i Quentovic, den vigtige handelsplads tæt ved det nuværende Montreuil-sur-Mer (département Pas-de-Calais) i Nordfrankrig ud til Den engelske Kanal. Hans argument er den relative fundfordeling. De 11 eksemplarer, som man kender fra England, udgør kun 0,7 % af de engelske sceattafund. Tilsvarende udgør de fire eksemplarer fra handelspladsen Dombourg i Nederlandene kun 0,4 % af mønterne på denne meget fundrige plads. Derimod tæller de tre eksemplarer fra Pas-de-Calais for 11,1 % af samtlige sceattafund fra départementet. Type 72 er således meget velrepræsenteret blandt fundene i Pas-de-Calais, hvilket trods de små antal i absolutte tal er et stærkt indicium for, at den udgør den lokale udmøntning i Quentovic. Med tilsvarende argumenter henfører Foucray også en anden type til Quentovic, således at møntløbet her fremstår som domineret af lokale udmøntninger (Foucray 2018, s. 196–205).

Nu kan vi altså føje et dansk fund til listen af fund af type 72. Fundstedet er elitepladsen Tissø i Vestsjælland (fig. 2). Denne plads er undersøgt både med omfattende metaldektorrecognosceringer og ved egentlige

1 Dette er en bearbejdet version af en notits på fransk i *Bulletin de la Société Française de Numismatique* januar 2022. Jeg takker redaktøren for tilladelse til at gengive den her.

Figur 2. Sceattaens fundsted. Kort: Anders Pihl, Nationalmuseet.

udgravninger. Den består en stor hal, et tempel og mindre bygninger samt et stort håndværks- og handelsområde (Jørgensen 2010; <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/en-stormandsresidens-ved-tissoe-ca-550-1050/>, tilgået 31. august 2021), og stedet er kendt for sine mange skatte- og enkeltfund af vikingetidsmønter (Jørgensen 2006; Moesgaard 2021). Stedet var ikke beboet hele tiden, men synes at have været en plads, hvor en storhøvding/kongen kom med jævne mellemrum. Så blev der organiseret banketter og ritualer, som samlede store folkemængder, hvilket sikkert gav anledning til handel og andre transaktioner. Sceattaen blev fundet lidt nord for den egentlige kongsgård med hal og tempel, men stadig indeni for det samlede aktivitetsområde. Den er gennemboret og har sandsynligvis været båret som hængesmykke, hvorved den har mistet sin funktion som betalingsmiddel.

Feveile kunne i ovennævnte studie påvise, at der var en markant forskel på typesammensætningen blandt sceattaerne fra Ribe og dem fundet uden for Ribe. Hovedparten af de førstnævnte er af den såkaldte Wodan/

Monster-type, som man formoder var præget lokalt i Ribe. De udgjorde fra 720'erne den lokalt anerkendte, nærmest enerådende valuta i Ribe. Uden for Ribe er de fleste fund derimod af de såkaldte Continental Runic og Porcupine-typer, som er præget i Nederlandene. De blev sandsynligvis bragt med til landet af frisiske købmænd og udgør en første importbølge til Danmark, før møntprægningen i Ribe tog sin begyndelse, og den hidtil decentrale handelsaktivitet blev samlet her (Feveile 2019, s. 31). Quentovic-sceattaen fra Tisso har sandsynligvis fulgt den samme vej.

Referencer

- Feveile, Claus, "Sceattas i Sydsandinavien – fra ekspanderende friser til kontrollerende kongemagt", *By, marsk og geest* 31, 2019, s. 21–43.
- Foucray, Bruno, "Un monnayage d'argent mérovingien attribuable à l'*emporium* de Quentovic : découvertes récentes et synthèse des connaissances", i *Mine, métal, monnaie, Melle*, red. Marc Bompaire & Guillaume Sarah, Genève 2018, s. 189–208.
- Jørgensen, Lars, "Tracking down the aristocracy – Distribution patterns and coin use at the Viking manor and market at Lake Tisso, Denmark", *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 2000–2002 (2006), s. 190–207.
- Jørgensen, Lars, "Gudme and Tisso. Two magnates' complexes in Denmark from the 3rd to the 11th century AD", i *Trade and Communication Networks of the First Millennium AD in the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading Centres*. (Neue Studien zur Sachsenforschung Band 1, 2010), red. B. Ludowici m. fl., Stuttgart 2010, s. 273–286.
- Metcalfe, David Michael, *Thrymsas and Sceattas in the Ashmolean Museum Oxford*, bind 3, London 1994.
- Moesgaard, Jens Christian, "Tisso – et hotspot for tidlig møntbrug", *Fund og fortid* 3, 2021, s. 10–16.

Bror Emil och Hans Hildebrand som numismatiker

Kenneth Jonsson

Bakgrund

I Sverige utvecklades numismatiken till en vetenskap på 1800-talet. Det var framför allt tre personer som ledde denna utveckling. August Wilhelm Stiernstedt (1812–1880) ägde en av de allra största privatsamlingarna av svenska mynt och han behandlade bl.a. myntningen i Sverige. Två var museimän och riksantikvarier; Bror Emil Hildebrand (1806–1884) och hans son Hans Hildebrand (1842–1913) och en del av deras verksamhet kommer att beröras här.

Framförallt Bengt Hildebrand, men även andra, har i olika sammanhang på ett förträffligt sätt skildrat såväl Bror Emils som Hans liv och där finns ett rikt material att studera (Arne 1934; B. Hildebrand 1934, 1937–1938, 1971–1973A–B; H. Hildebrand 1884; Thordeman 1934). Under de senaste decennierna har två viktiga arbeten publicerats (Assarsson-Rizzi et al. 2006 och Assarsson-Rizzi 2014). Den senare innehåller Bror Emil Hildebrands egen, mycket detaljerade, levnadsbeskrivning. Mycket av det jag tar upp är hämtat från dessa arbeten och därefter har jag försökt göra en del egna iakttagelser och utvärdera deras egenskaper och verksamhet framförallt med utgångspunkt från deras publicerade och arkivaliska arbeten. Man ska emellertid betänka att för bådas del utgjorde numismatiken endast en liten del av ett betydligt större arbetsfält. Jag kommer uteslutande att koncentrera mig till deras numismatiska verksamheter (främst mynt), som även de är så omfattande att det här bara är möjligt att beröra en liten del av den.

Först är det nödvändigt ge en bakgrund för att sätta deras verksamhet i ett längre tidsperspektiv. Numismatik definieras som

läran om mynt, sedlar, polletter och andra betalningsmedel samt medaljer. Det är en vetenskap med i flera avseenden egen metodik och dess uppgift är enligt min åsikt att genom att dokumentera och analysera materialet göra det möjligt att sätta mynten, myntningen och myntcirkulationen i en vidare ekonomisk, politisk, social och administrativ kontext.

Numismatiken som ett vetenskapligt ämne debuterade redan under renässansen. I Sverige gjordes de första ansatserna i samband med nordiska sjuårskriget 1563–1570 då man samlade in mynt för att i samband med tvisten med Danmark bevisa Sveriges uråldriga rätt till trekronorsvapnet (Willers 1937, Hyötyniemi i detta nummer). Myntfynd hittade före 1684 ingick i regale och tillhörde därför kungen, men då som en fiskalt intäkt av ädelmetall. Det var först under stormaktstiden som man började inse myntens kulturhistoriska värden. Därför infördes fr.o.m. 1684 att myntfynd inlöstes med 1/3 av metallvärdet. Det fick emellertid liten effekt på allmänhetens benägenhet att anmäla fynd och därför infördes en ny lag 1734. Den stadgade att staten löste in fynd med fulla metallvärdet samt ytterligare 1/8 (12,5%) för att fynden inte skulle smältas ner. Den nya lagstiftningen om inlösen av fornfynd skapade förutsättningar för ett studium av myntfynden. Vissa ansatser hade emellertid gjorts redan på 1600-talet bl.a. genom att utnyttja det skriftliga källmaterialet för att belysa myntens funktion (Dijkman 1686).

Elias Brenner (1647–1717), som 1691 utgav *Thesaurus Nummorum* (andra postum upplaga 1731), brukar betecknas som den svenska numismatikens fader. Hans ambi-

tion var att ge ut ett arbete som behandlade alla aspekter av den svenska mynthistorien, men av dessa planer förverkligades endast en liten del. Störst betydelse fick hans plancher som visade alla då kända mynttyper. Bristen på vetenskaplig syn på materialet är emellertid uppenbar, där t.ex. samma mynttyp förs till fem olika kungar med mer än hundra års tidsskillnad (Brenner 1691, Tab. I [Anund, Filip, Ragnvald, Sverker, Erik den Helige], Tab. II [Knut Eriksson, Johan Sverkersson, Birger jarl, Magnus Ladulås, Birger Magnusson]). Se emellertid Hyöty-niemis tolkning i detta nummer.

Under 1700-talet och 1800-talets inledning var framstegen mer blygsamma. Undantagen utgjordes av Nils Keder (1659–1735) (SBL 21) vars användning av myntfynden förtjänar att nämnas liksom Jacob von Engeström (1735–1802), som kan betecknas som den förste modernt arbetande numismatikern (SBL 13; Thordeman & Rasmusson 1936, 104–109). Vidare Johan Henrik Schröder (1791–1857) (SBL 31) som 1827 (tryckt 1830) bl.a. påpekade uppehållet mellan den vikingatida och den medeltida myntningen (Schröder 1830). Därmed har tiden kommit då Hildebrandarna tog över och gjorde numismatiken till ett fullt ut vetenskapligt ämne.

Bror Emil Hildebrand

När Bror Emil Hildebrand (fig. 1) inträdde på arenan var numismatiken därför till största delen helt jungfrulig mark sett ur ett vetenskapligt perspektiv.

Redan som femåring miste Bror Emil sin far och han började studierna vid Lunds universitet vid 14 års ålder. Man skulle kunna säga att han halkade in i numismatiken på ett bananskal, men det är sannolikt orättvist. Han hade troligen påbörjat sina numismatiska studier i alla fall. Säkert är i alla fall att det var en olycklig kärlek som gjorde att han 1829 sökte tröst hos det som en av hans vänner kallade fru Numis-

Fig. 1. Bror Emil Hildebrand. Foto: Gabriel Hildebrand

matica. Med full kraft satte han igång med sin avhandling (B.E. Hildebrand 1829) om den anglosaxiska myntsamlingen i Lund (B. Hildebrand 1937–1938, 560–561). Den är skriven på latin (som var tidens vetenskapliga språk). Den inleddes med en historisk och numismatisk bakgrund som bl.a. behandlar den äldsta svenska myntningen – ett då under 100 år aktuellt debattämne. För katalogen använde han Sven Hylanders förteckning med Thomsens tillägg och han refererar bl.a. till arbeten av engelsmannen Fountaine (Fountaine 1705) liksom Schröder (Schröder 1825), men däremot inte till Ruding 1817–1819 eller Keder 1708.

För anglosaxiska vikingatida mynt är kung, typ, myntort och myntmästare de kriterier som mynten kan klassas utifrån. Det bör ha tilltalat Bror Emils sinne för struktur och ordning. Hans indelning av myntningen inleddes med kung, myntort och därefter med myntmästare medan typen blev av lägst betydelse och den ordningen behåller han sedan i sina större verk över anglosaxiska mynt 1846 och 1881 (tab. 1). Hans (kro-

<i>Keder 1708</i>	<i>Schröder 1825</i>	<i>B.E. Hildebrand 1829/46/81</i>	<i>Sedan 1950-talet</i>
Kung	Kung	Kung	Kung
Typ	Typ	Myntort	Typ
Myntmästare	Myntmästare	Myntmästare	Myntort
Myntort	Myntort	Typ	Myntmästare

Tabell 1. Översikt över hur de anglosaxiska myntens ordningsföljd har skiftat i olika publikationer.

nologiska) typindelning har i vissa fall reviderats först i modern tid. Detsamma gäller hans tolkningar av myntortsnamnen med orternas nutida namn.

Sedan 1950-talet är ordningsföljden en annan, men det genomslag som Bror Emils ordning fick långt in i modern tid visas bäst av att publikationerna över samlingen i Köpenhamn (Galster 1966, 1970, 1972) höll fast vid hans indelningsgrund. Kungl. Myntkabinettets (KMK) samling var vid Bror Emils anställning 1833 ordnad efter Keder, men Bror Emil ändrade den.

Avhandlingen ledde i sin tur Bror Emil till en personlig kontakt med Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865) i Köpenhamn, en kontakt som blev livsavgörande. Thomsen var bl.a. en vetenskapligt lagd storsamlare av medeltidsmynt och han blev senare (1842) chef för myntkabinettet i Köpenhamn. Sommaren 1830 vistades Bror Emil nära två månader i Köpenhamn och studerade numismatik under Thomsens ledning, där studiebesök blandades med praktiska övningar (B. Hildebrand 1937–1938, 564–567).

Från hösten 1829 hade Bror Emil arbetat oavlönad vid Lunds universitets historiska museum, men ett år senare antogs han till amanuens där (B. Hildebrand 1937–1938, 569). Genom arbetet där och de accessioner som skedde började han få en överblick över ett numismatiskt material som spände över ett brett såväl kronologiskt som geografiskt fält. Bl.a. ingick en vikingatida myntskatt

(fig. 2) funnen i Borup, Hyby sn, Skåne i maj 1830 (Jonsson 1990).

Thomsen blev Bror Emils mentor och lärofader under några kritiska år fram till 1833, då han erhöll anställning som biträde vid Kungl. Myntkabinettet (KMK) i Stockholm av den dåvarande riksantikvarien Johan Gustav Liljegren (B. Hildebrand 1937–1938, 562–569, 585–604). Genom sitt arbete vid museet i Lund, studierna i Köpenhamn och korrespondensen med Thomsen hade Bror Emil under tre år fått lära sig grunderna i ämnet. Det gjorde att han tillhörde de få som hade en bred numismatisk kunskap när han började sitt arbete vid KMK. Med sin utomordentliga arbetskapacitet blev Bror Emil snabbt Liljegrens allt i allo. Bror Emil blev sedan riksantikvarie efter Liljegrens död 1837 och hans insatser för KMK (idag Ekonomiska museet – Kungl. Myntkabinettet) och det som blev Statens historiska museum (idag Historiska museet) kan inte

Fig. 2. England. Cnut 10016–1035. Pointed Helmet typ ca 1023–1029. Lunds iniversitets historiska museum. Borup, Hyby sn, Skåne 1830. När Bror Emil var i Lund lyckades han förvärva en stor del av skatten till muséet i Lund.

överskattas. En betydelsefull förändring som Bror Emil införde var att alla fynd och förvärv skulle inventarieföras i en löpande numrering. Det betydde att allt i samlingarna skulle ha ett inventarienummer, d.v.s. en egen identitet. Inventariet bestod dels av en kortfattad översikt, medan en mer detaljerad beskrivning skedde i de s.k. bilagorna till inventariet. En första uppgift blev därför att försöka rekonstruera alla förvärv före 1837 och ge dem inventarienummer, vilket måste ha varit ett mycket svårt och omfattande arbete.

Förutsättningarna 1837 i Stockholm var inte bra. Tjänstelokalerna var kalla och pengar saknades. Bror Emil led periodvis av en ögonsjukdom under i stort sett hela sin verksamma tid och han hade inga eller få medarbetare. Till arbetet inom Vitterhetsakademien och museet kunde Bror Emil 1863 knyta Oscar Montelius och 1871 sonen Hans. Bror Emil lyckades också att skaffa de nödvändiga ekonomiska resurserna och i två omgångar (1846–1847 resp. 1865) kunde verksamheten flytta till rymligare och bättre lokaler.

Basen för myntsamlingarna utgjordes av fynd och fram t.o.m. Liljegrens tid hölls många fynd samlade i konvolut. Under Bror Emils tid blev det normala att man, främst med hjälp av fynden, byggde upp systematiska samlingar (men med få undantag utan att ange proveniensens) för de olika ländernas mynt och resten användes till byten, försäljning eller sparades som dubletter. Med några undantag, främst under Jacob von Engeströms tid hade man tidigare inte gjort några förteckningar över fynden innan de spreds ut på samlingarna. Liljegen hade emellertid börjat och med Bror Emil blev det nästan en princip att översiktligt förteckna fynden och/eller delar mer eller mindre detaljerat. Även om vissa fynd eller delar av fynd har bevarats från Bror Emils tid så finns därför övriga fynd till stor del arkivaliskt belagda. Det gör att information

om fyndens sammansättningar kan utnyttjas vid analyser av fynden. Hans arkivaliska listor finns i 100-tal och utgör idag ett ovärderligt material för forskningen eftersom hans ämbetstid inledde en period då fyndmängden formligen exploderade. Det är bara i fråga om stora fynd eller under perioder med extrem arbetsbelastning som en stor del eller allt av ett fynd saknar arkivalisk beskrivning.

År 1827 infördes laga skiftet för att samla en gårds ägor i ett skifte som blev lättare att bruka, eftersom det under lång tid hade skett en ägouppsplittring i många små skiften. Det medförde att man fick gräva nya diken som gränsmarkeringar. År 1828 utfärdades en förordning som föranledde en mer noggrann tillämpning av hembudsplikten för fynd. Från år 1827 märks också en påfallande ökning av fyndmängden som accentuerades på 1830-talet. I 1832 års kalender infördes en artikel med titeln ”Om bevarande av lemningar från forntiden”. Artikelns gjorde läsarna (d.v.s. till stor del bönder) uppmärksamma på skyldigheten att rapportera fynd och fördelarna med att göra det. Resultatet blev en kraftigt ökad mängd fynd och artikelns infördes även året därpå (Schück 1944, 381). Vad gäller vikingatida skatter måste 1838 ha varit vad man kan kalla en mardröm för Bror Emil. Då hittade man först en skatt på 1.611 ex., (Petes, Öja sn, Gotland, SHM 792), sedan Sveriges till antalet tredje största vikingatida skatt med 5.922 ex. (Stale, Rone sn, Gotland. SHM 803), för att sedan avsluta med en nätt liten skatt på ca 3.000 mynt (Tomsarve, Eksta sn, Gotland, SHM 814, CNS 1.3.14). Då ska man komma ihåg att under denna tid fanns det mycket lite av referenslitteratur framför allt för det tyska materialet som här utgjorde nästan 80%. Samma år påträffades också två mindre vikingatida skatter samt fem från medeltid och nyare tid. Man får förlåta Bror Emil att han inte hann förteckna mer än en mindre del av dessa skatter. Under

hans tid som riksantikvarie 1837–1879 anmäldes skatter med sammanlagt 190.343 mynt fördelade på 560 fynd, d.v.s. i genomsnitt mer än en skatt per månad eller mer än 10 mynt om dagen året runt.

En ur vetenskaplig synpunkt beklaglig händelse förtjänar att omtalas här. Innan de gotländska fynden skickades till Stockholm fick lektor Johan Eneqvist på Visby högre allmänna läroverk studera fynden. Läroverket hade en egen myntsamling som Eneqvist förestod och han var mån om att utöka samlingarna. Det gjorde att han i minst fyra fall (Lilla Klintegårde 1841, Kattlunds 1842, Findarve 1843, Gerete 1845), varav ett (Lilla Klintegårde) är dokumenterat av honom själv (Steffen 1928, 11), genom att han ersatte en del av mynten i en nyfunnen skatt med tidigare fyndmynt som skickats tillbaka till upphittaren eftersom de var för dåliga att inlösas. De nya skatterna som skickades till Stockholm kunde därmed få en mycket märklig sammansättning. Mynten som lades till de nya skatterna kunde nämligen vara betydligt yngre än den stora massan av fyndet. Man tycker att Bror Emil skulle ha upptäckt detta skrupelfria förfarande, eftersom det måste ha gjort honom minst sagt konfunderad och tvivlat på fyndens bevisvärde i kronologiska sammanhang.

Fynden från nyare tid var lätta att bestämma eftersom de nästan alltid hade årtal och alla typer fanns publicerade. De medeltida myntfynden var relativt få, där de senmedeltida bestod av publicerade typer, medan de från äldre medeltid bestod av en eller ett par typer, eller också kunde de helt eller delvis innehålla mynt som inte var kända tidigare.

De vikingatida fynden var de svåraste att dokumentera. De äldsta innehöll i princip endast islamiska mynt och de mynten bestämdes av Carl Johan Tornberg (1807–1877), som blev professor i orientaliska språk i Uppsala och därefter i Lund. Fynden från yngre vikingatid bestod främst av tys-

1800–1809	3.879
1810–1819	4.739
1820–1829	25.317
1830–1839	25.551
1840–1849	41.872
1850–1859	30.867
1860–1869	51.528
1870–1879	49.298
1880–1889	42.038
1890–1899	26.749

Tabell 2. Antal anmälda mynt hittade i Sverige under 1800-talet.

ka och engelska mynt. De senare var Bror Emil väl bekant med sedan Lundatiden. De tyska var däremot synnerligen talrika både till antal och typer och i den begränsade referenslitteraturen saknades många av de typer som dök upp i fynden. Bror Emil fick därför själv försöka bestämma opublicerade typer med ledning av motiv och inskrifter. Det gjorde han mycket bra och han noterade då också om en typ var okänd tidigare. Han lärde sig också snabbt vilka typer som var vanliga.

I sin levnadsteckning nämner Bror Emil att Liljegren hade börjat att skriva en katalog (med Keder och Schröder som mall) över de vikingatida engelska mynten. Bror Emil hade ”anmärkningar rörande olämpligheten af denna plan” vilket gjorde att Liljegren övergav arbetet (Assarsson-Rizzi 2014, 145). Här kan man kanske misstänka ett revirtänkande från Bror Emils sida, eftersom han kan ha sett de anglo-saxiska mynten som ”sitt” område. Det är i alla fall synd att katalogen inte fullföljdes. I Antikvarisk Topografiska Arkivet i Stockholm finns listor som Liljegren har skrivit, där han under resp. typ förtecknar alla varianter av fransidesinskrifterna. För varje variant anger han vilka fynd som den varianten var representerad i. De listor som Bror Emil skrev över fynden var inte alls lika detaljerade. Detta visar att Liljegren var intresse-

Svenska Mynt
i Fyndet vid Eskilstuna 1833.

1. Ad. + OLUF REXZBEVOX Sväffte kors.
med omkändt krusvid och fröpunkt
rad fjärra.

Ad. + LODPIN: MOZIH: omkring en
ring, inom krusken ett dubbelt
kors, i fvaras tv. vinklar Γ R V X.

15 ftycken. alla lika.

2. Ad. + OΓAFAREXANEOT Sväffte lät förg.
med krusvidet på läck af cippes
af ringen att bindes af fjärra.

Ad. + LODPIN: MOZIAZ (Odrinne Moneta
om (O) S.) - Typ = N. 1.

12 ff. - En del mindre redigt aftryckta.

3. Ad. + OΓAFAREXANEOT Typ = N. 2.

Ad. + GENANMOTANE (Lemans Moneta
an S.)? Typ = föreg. men vid
 Γ och χ i krusen vinklar äro
punktas följ: Γ χ

4 1/2 ff.

4. Ad. + OΓAFAREXANEOT Typ = N. 2.

Ad. + ΓEOFMVH: MOZIH (Lemans
neo lät). Typ = N. 1.

29 ff.
En del Exemplar b. i färdigt akti lät
varigom i och första strecken i H på
attenda af D.

5. - Ad. + OLUF REXZBEVOX: Typ = N. 1.

Ad. + ZIEELINE: MOZIH Typ = N. 1.

2 1/2 ff.

Fig. 3. Bror Emils förteckning över Olof Skötkonungs mynt i skatten från Kvarngärdet, Eskilstuna, Södermanland 1833. Det kan ha varit den första skatt som han bestämde och förtecknade efter att han hade börjat arbeta på KMK i Stockholm 1833.

rad av myntens provenienser i motsats till Bror Emil, som uppenbarligen inte (med några undantag) var intresserad av myntens provenienser.

Bland fynden under Bror Emils tid fanns många som varit värda att publiceras, t.ex. Eskilstuna 1833 (SHM 619) (fig. 3), som än idag är det största med läsliga mynt från Olof Skötkonung (97 ex.). Han hade emellertid planer på att utge ”en serie specialbeskrivningar över de märkvärdigaste ... (vikingatida) fynd(en)” (B.E. Hildebrand 1846, xxx), men det realiserades aldrig. Först mot slutet av sin karriär publicerade han ett par medeltida myntskatter, Dimbo, Västergötland, 1870 samt Eskilstuna, Södermanland, 1879 (B.E. Hildebrand 1875, 1879), som är grundläggande för myntningen under Johan Sverkersson 1216–1222 resp. Knut Långe 1229–1234. Att det inte är fråga om egentliga fyndbeskrivningar utan snarare vikten av att publicera de typer som fynden innehöll visas av att han inte anger antalet ex. av varje typ. Det är något märkligt eftersom han i de arkivaliska listorna över fynd alltid anger antalet ex. av varje typ eller årtal. En helt annan klass håller hans föredömliga publikation av ett fynd från Petersberg, Skänninge, Östergötland, 1877 med sammanlagt 4.069 brakteater och örtugar från Albrekt av Mecklenburg 1364–1389 liksom wittenmynt från hansestäderna m.m. (B.E. Hildebrand 1877). Den innehåller allt man kan begära av en fyndredovisning med utförliga beskrivningar och antal ex. liksom en analys och tolkning. Man kan fråga sig om det inte var sonen Hans som varit inspirerad vad gäller dessa fyndpublikationer.

År 1843 indelade Bror Emil de förhistoriska myntfynden i fyra klasser och det fick betydelse även inom den arkeologiska forskningen. Den romerska klassen med denarer, den romersk-bysantinska med solidi, den kufiska med dirhamer, den anglosaxisk-tyska med pennies och Pfennige (B.E. Hildebrand 1844).

År 1846 (under utgivning sedan 1843) utkom den första upplagan av hans *Anglo-sachsiska mynt* (B.E. Hildebrand 1846) och den blev standardverket på området och gjorde honom internationellt känd. Hans forskningsmässiga insats här bestod av att han systematiserade typer och varianter, ordnade dem kronologiskt och tolkade myntortsnamnen. Hans kronologiska indelning av typerna, där han använde sig av fynden, vikten och inskrifterna (B.E. Hildebrand 1846, 272–274), fick emellertid en del kritik i England och först i mer modern tid har den allmänt accepterats som grundläggande. De sista pusselbitarna kom på plats så sent som på 1950-talet (se Jonsson 1987, 79–83 för en forskningsöversikt). Två år senare publicerade Carl Johan Tornberg ett motsvarande verk om de arabiska mynten i KMK (Tornberg 1848).

Man kan också konstatera att Bror Emil skrev ”Så vidt möjligt varit, har jag sökt ordna hvarje regents Typer efter deras ålder” (B.E. Hildebrand 1846, xcv). Samtidigt konstaterade han i kommentartexten att t.ex. variant Ac av Edvard Bekännarens typ A (d.v.s. en tidig typ) inte tillhörde början av hans regering (B.E. Hildebrand 1846, 274), så helt konsekvent var han inte.

En 2:a upplaga av *Anglo-sachsiska mynt* kom ut 1881, två år efter hans pensionering. Förordet var betydligt förkortat från 103 till bara 8 sidor medan katalogdelen nu omfattade 10.458 ex. mot 4.232 i första upplagan. Denna del av samlingen är för perioden ca 973–1051 den främsta i världen p.g.a. av de rika myntfynden i Sverige och denna senare utgåva är än idag standardverket för dessa mynt.

Svenska mynt behandlade han bara sporadiskt, men redan under Lundatiden påbörjade han ett arbete som ger en antydning om vad han hade kunnat åstadkomma om han riktat sin energi mot detta område (B.E. Hildebrand 1831–1832). Inom medaljområdet utgav han emellertid två grundläggande

verk. Det ena omfattade enskilda medaljer (B.E. Hildebrand 1860) (idag ersatt av Hyckert-Lilienberg-Wahlstedt 1906–1943) och det andra de kungliga medaljerna (B.E. Hildebrand 1874–75), som än idag är standardverket.

Bror Emils konservativa läggning är väl dokumenterad och den kan också spåras i hans arbeten. Ett exempel är hans datering av de danska runmynten i hans postumt (B.E. Hildebrand 1884) publicerade artikel om Fjälkinge- och Löddeköpingefynden. Eftersom det på runmynten står namnet Magnus daterade han dem till Magnus den Gode 1042–1047 trots att han haft tillfälle att gå igenom hur många skatter som helst från 1050-talet, där dessa mynt saknades och det därför måste varit klart att de var yngre än 1050-talet, d.v.s. från slutet av Sven Estridsen 1047–1074, en kung som också använde namnet Magnus i olika sammanhang. Här, liksom i flera andra fall, kunde han inte frigöra sig från en stark tro på att myntens inskrifter inte kunde ifrågasättas.

Förutom med svenskar och nordbor (framförallt C.J. Thomsen i Köpenhamn) hade han en omfattande korrespondens med 100-tals brev på franska, tyska och engelska. Han var själv en mycket duktig brevskrivare.

Inom sin numismatiska forskning utnyttjade han metoder som relativ och absolut kronologi baserad på fynden, kvantitet och metrologi. Han skrev emellertid inte verk med förklarande analyser utan kataloger, där ordningen utgjorde de uppnådda resultaten av hans forskningar, men där förklaringarna hur han nått resultaten bara antyds eller helt lyser med sin frånvaro. Över huvud taget får man en känsla av att hans svaghet låg i att inte i ord kunna analysera och redogöra för forskningsprocessen. Hans styrka låg på katalogområdet där hans stora passion att ordna och systematisera kom till sin fulla rätt.

Man ska också betänka att hans arbets-

börda var omänsklig och att han offrade större delen av sin tid på att dokumentera och lägga en grund för framtida forskning genom att skapa en institution som efterhand kunde få nödvändiga resurser för att bedriva forskning i större skala. Förutsättningen för det senare var hans förmåga att skaffa ökade anslag.

Hans Hildebrand

Hans Hildebrand (fig. 4) blev fil.dr. 1866. Han anställdes vid Vitterhetsakademien 1871 och efterträdde fadern som riksantikvarie 1879.

Man kan nog säga att han fick numismatiken med modersmjölken. Han berättar själv (H. Hildebrand 1884, 100, not 1) att han som ung av sin far för att lära sig fick ett vikingatida fynd att bestämma med hjälp av litteratur som fanns på några hyllor (en genomgång av inventariet visar att det måste ha rört sig om Liffride, Lärbro sn, Gotland 1863 (SHM 3171 – fig. 5). Som 21-åring gjorde han det mycket bra och på

Fig. 4. Hans Hildebrand. Foto Gabriel Hildebrand.

- 59A + ENV TREX (A)
R. + PVLFRIC ON LUNDB

43

ett självständigt sätt utan att påverkas av hur hans far hade gjort det tidigare. De arkivaliska fyndlistor som Hans skrev är också utmärkta och mer detaljerade än faderns. Här kan man lägga märke till vad man kan kalla en omvänd påverkan. För vissa sena fyndbeskrivningar kan man se att Bror Emil har påverkats av sonens sätt att göra mer detaljerade fyndbeskrivningar, som Fjälkinge och Löddeköpingefynden med bl.a. runmynt (se ovan).

Efter att Hermann Dannenberg 1876 hade publicerat sitt än idag grundläggande arbete om de tyska vikingatida mynten (Dbg), blev det enklare att bestämma de vikingatida tyska mynten, som fortsatte att utgöra ett stort inslag i nya skatter. Trots det var ett problem med Hans att han bara beskrev en del fynd eller ofta inte beskrev hela fyndet. I extremfall finns nästan inga uppgifter alls och det gäller framförallt 1880-talet (Blacksta 1883, Fardume 1886, Lysseback 1886, Österby 1886, Borgeby

1901). Det kan finnas flera orsaker till det. Ett är att man under hans tid började behålla myntfynden samlade och inte bara plockade ut de nya typerna eller varianterna till den systematiska samlingen. Ett annat är att han, i motsats till fadern, publicerade ett flertal vikingatida fynd (Föhlagen 1870 (fig. 6), Ytternora 1875, Botels 1883, Grausne 1884, Mölndal 1884, Sturkö 1890, Österriftes 1890, Inedal 1892) liksom fynd från medeltid (Levide 1876) och nyare tid (Nyköping 1877). Ett tredje och det kanske mest sannolika skälet var att han inte prioriterade bilageskrivandet utan ägnade mer kraft åt sin helt makalöst omfångsrika publiceringsverksamhet. Till hans försvar ska också sägas att de arkivaliska fyndlistor han faktiskt skrev (helt eller endast delvis), och de är många, ofta beskriver mynten individuellt med inskrifter m.m. (fig. 7), d.v.s. med en helt annan detaljrikedom jämfört med fadern.

En av de första insatserna Hans gjorde som riksantikvarie var att 1880, efter dansk förebild, grunda Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA). Där samlades fortlöpande än idag all information om den svenska kulturmiljön efter landskap, socken och plats.

Det är inte bara mängden artiklar utan omfånget på många artiklar som imponerar liksom den kunskap inom vitt skilda områden som han visar i sitt skrivande. Tyngst väger naturligtvis Sveriges medeltid som man än idag blir imponerad av och har stort utbyte av (H. Hildebrand 1879–1904). Hans mest kända numismatiska verk är myntdelen i *Sveriges medeltid* (1879 - även utgiven separat 1887) och den hade han förberett genom att publicera ett antal förstudier. Sedan Berchs arbete (Berch 1773) var det första gången någon tog ett samlat grepp över detta material. Hela materialet presenterades här på ett vetenskapligt sätt med argument för de åsikter som redovisades med i vissa fall radikala förändringar av dateringen m.m. Eftersom den inte stannade

Fig. 6. Tyskland. Augsburg. Biskop Liutolf 989–996. Dbg 1023. KMK. Föhlagen, Björke sn, Gotland. Detta var den första skatt som Hans (tillsammans med Tornberg) publicerade (1870).

	Del		da		Fm. No. 5871	Del		da	
	G.	P.	G.	P.		G.	P.	G.	P.
1034. (Kalmars 1-60)			274	1. 888	1034. (Kalmars 1-60)			310	1. 888
c = a			1		CIVITA			1	
CIVITATIS CALMAR 1624					CIVITATIS REVAL				
f = b			2	4	CIVITATIS REVAL			1	
MONETA NOVA 1-OR					Obstige Revalia				5
CIVITATIS CALMAR 1624			1	2	1035. 1-60				
CIVITATIS CALMAR 1624			1		a. REGIS SPECIE & ZSO			2	1
h = f			1		MONETA NOVA & 1000				
CIVITATIS CALMAR 1624			1		Kalmars 1-60				
i = f			1		GUSTA ADOLF. DG REX. SE			1	
CIVITATIS CALMAR 1624			1		MONETA NOVA. CIVIT. CALMAR				
k = f			2	1	Kalmars 1-60				
CIVITATIS CALMAR 1624					a. MONETA & NOVA 1-OR			1	
l = a			9	10	CIVITATIS CALMAR 1625				
CIVITATIS CALMAR 1624					b. MONETA & NOVA			1	
m = a			1	1	c. MONETA & NOVA				
CIVITATIS CALMAR 1624					d. MONETA & NOVA				
n. MONETA & NOVA 1-OR			2	22	e. MONETA & NOVA				
CIVITATIS CALMAR 1624					f. MONETA & NOVA				
o = m			1	9	g. MONETA & NOVA				
CIVITATIS CALMAR 1624					h. MONETA & NOVA				
Obstige, neu all. von n				4	i. MONETA & NOVA				
p. MONETA NOVA 1-OR					j. MONETA & NOVA				
(Calm 1-60)					k. MONETA & NOVA				
CIVITATIS CALMAR 1624			1		l. MONETA & NOVA				
(GAR ab. von n)					m. MONETA & NOVA				
Revis 1-60					n. MONETA & NOVA				
a. MONETA NOVA 1624			1		o. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					p. MONETA & NOVA				
b. MONETA NOVA 1624			1		q. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					r. MONETA & NOVA				
c. MONETA NOVA 1624			1		s. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					t. MONETA & NOVA				
d. MONETA NOVA 1624			1		u. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					v. MONETA & NOVA				
e. MONETA NOVA 1624			1		w. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					x. MONETA & NOVA				
f. MONETA NOVA 1624			2	1	y. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					z. MONETA & NOVA				
g. MONETA NOVA 1624			1	1	aa. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ab. MONETA & NOVA				
h. MONETA NOVA 1624			1		ac. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ad. MONETA & NOVA				
i. MONETA NOVA 1624			1		ae. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					af. MONETA & NOVA				
j. MONETA NOVA 1624			1		ag. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ah. MONETA & NOVA				
k. MONETA NOVA 1624			1		ai. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					aj. MONETA & NOVA				
l. MONETA NOVA 1624			1		ak. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					al. MONETA & NOVA				
m. MONETA NOVA 1624			1		am. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					an. MONETA & NOVA				
n. MONETA NOVA 1624			1		ao. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ap. MONETA & NOVA				
o. MONETA NOVA 1624			1		aq. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ar. MONETA & NOVA				
p. MONETA NOVA 1624			1		as. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					at. MONETA & NOVA				
q. MONETA NOVA 1624			1		au. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					av. MONETA & NOVA				
r. MONETA NOVA 1624			1		aw. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ax. MONETA & NOVA				
s. MONETA NOVA 1624			1		ay. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					az. MONETA & NOVA				
t. MONETA NOVA 1624			1		ba. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bb. MONETA & NOVA				
u. MONETA NOVA 1624			1		bc. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bd. MONETA & NOVA				
v. MONETA NOVA 1624			1		be. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bf. MONETA & NOVA				
w. MONETA NOVA 1624			1		bg. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bh. MONETA & NOVA				
x. MONETA NOVA 1624			1		bi. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bj. MONETA & NOVA				
y. MONETA NOVA 1624			1		bk. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bl. MONETA & NOVA				
z. MONETA NOVA 1624			1		bm. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bn. MONETA & NOVA				
aa. MONETA NOVA 1624			1		bo. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bp. MONETA & NOVA				
ab. MONETA NOVA 1624			1		bq. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					br. MONETA & NOVA				
ac. MONETA NOVA 1624			1		bs. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bt. MONETA & NOVA				
ad. MONETA NOVA 1624			1		bu. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bv. MONETA & NOVA				
ae. MONETA NOVA 1624			1		bw. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bx. MONETA & NOVA				
af. MONETA NOVA 1624			1		by. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					bz. MONETA & NOVA				
ag. MONETA NOVA 1624			1		ca. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cb. MONETA & NOVA				
ah. MONETA NOVA 1624			1		cc. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cd. MONETA & NOVA				
ai. MONETA NOVA 1624			1		ce. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cf. MONETA & NOVA				
aj. MONETA NOVA 1624			1		cg. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ch. MONETA & NOVA				
ak. MONETA NOVA 1624			1		ci. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cj. MONETA & NOVA				
al. MONETA NOVA 1624			1		ck. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cl. MONETA & NOVA				
am. MONETA NOVA 1624			1		cm. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cn. MONETA & NOVA				
an. MONETA NOVA 1624			1		co. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cp. MONETA & NOVA				
ao. MONETA NOVA 1624			1		cq. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cr. MONETA & NOVA				
ap. MONETA NOVA 1624			1		cs. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ct. MONETA & NOVA				
aq. MONETA NOVA 1624			1		cu. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cv. MONETA & NOVA				
ar. MONETA NOVA 1624			1		cw. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cx. MONETA & NOVA				
as. MONETA NOVA 1624			1		cy. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					cz. MONETA & NOVA				
at. MONETA NOVA 1624			1		da. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					db. MONETA & NOVA				
au. MONETA NOVA 1624			1		dc. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dd. MONETA & NOVA				
av. MONETA NOVA 1624			1		de. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					df. MONETA & NOVA				
aw. MONETA NOVA 1624			1		dg. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dh. MONETA & NOVA				
ax. MONETA NOVA 1624			1		di. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dj. MONETA & NOVA				
ay. MONETA NOVA 1624			1		dk. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dl. MONETA & NOVA				
az. MONETA NOVA 1624			1		dm. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dn. MONETA & NOVA				
ba. MONETA NOVA 1624			1		do. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dp. MONETA & NOVA				
bb. MONETA NOVA 1624			1		dq. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dr. MONETA & NOVA				
bc. MONETA NOVA 1624			1		ds. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dt. MONETA & NOVA				
bd. MONETA NOVA 1624			1		du. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dv. MONETA & NOVA				
be. MONETA NOVA 1624			1		dw. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dx. MONETA & NOVA				
bf. MONETA NOVA 1624			1		dy. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					dz. MONETA & NOVA				
bg. MONETA NOVA 1624			1		ea. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					eb. MONETA & NOVA				
bh. MONETA NOVA 1624			1		ec. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ed. MONETA & NOVA				
bi. MONETA NOVA 1624			1		ee. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ef. MONETA & NOVA				
bj. MONETA NOVA 1624			1		eg. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					eh. MONETA & NOVA				
bk. MONETA NOVA 1624			1		ei. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ej. MONETA & NOVA				
bl. MONETA NOVA 1624			1		ek. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					el. MONETA & NOVA				
bm. MONETA NOVA 1624			1		em. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					en. MONETA & NOVA				
bn. MONETA NOVA 1624			1		eo. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ep. MONETA & NOVA				
bo. MONETA NOVA 1624			1		eq. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					er. MONETA & NOVA				
bp. MONETA NOVA 1624			1		es. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					et. MONETA & NOVA				
br. MONETA NOVA 1624			1		eu. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ev. MONETA & NOVA				
bs. MONETA NOVA 1624			1		ew. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ex. MONETA & NOVA				
bt. MONETA NOVA 1624			1		ey. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ez. MONETA & NOVA				
bu. MONETA NOVA 1624			1		fa. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					fb. MONETA & NOVA				
bv. MONETA NOVA 1624			1		fc. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					fd. MONETA & NOVA				
bw. MONETA NOVA 1624			1		fe. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ff. MONETA & NOVA				
bx. MONETA NOVA 1624			1		fg. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					fh. MONETA & NOVA				
by. MONETA NOVA 1624			1		fi. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					fj. MONETA & NOVA				
bz. MONETA NOVA 1624			1		fk. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					fl. MONETA & NOVA				
ca. MONETA NOVA 1624			1		fm. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					fn. MONETA & NOVA				
cb. MONETA NOVA 1624			1		fo. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					fp. MONETA & NOVA				
cc. MONETA NOVA 1624			1		fq. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					fr. MONETA & NOVA				
cd. MONETA NOVA 1624			1		fs. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL					ft. MONETA & NOVA				
ce. MONETA NOVA 1624			1		fu. MONETA & NOVA				
CIVITATIS REVAL									

vid en beskrivning av mynten utan även tog upp frågor om vikt, halt, organisation, utländska mynt som cirkulerat i Sverige m.m. m.m. liksom det skriftliga källmaterialet kan man säga att Brenners gamla plan på en heltäckande studie nu hade realiserades för medeltidsmyntens del. Därmed inte sagt att allt nu hade hamnat på rätt plats. Åtskilliga ombestämningar har fått göras, men som regel av mindre radikalt slag. Hans sätt att ordna materialet i grupper bildade skola och användes även av Thordeman (Thordeman 1936) och i det verk som nästan ett sekel senare blev det nya översiktverket av Lars O. Lagerqvist (Lagerqvist 1970).

Han tog även upp arvet efter Liljegren, som 1813 hade publicerat en översikt över svenska fynd med fornsaker, där mynten utgjorde en viktig del, genom att i en serie artiklar ge summariska uppgifter och myntskatterna från 1704 till 1877 (H. Hildebrand 1882–1885). För att komplettera faderns förteckning (B.E. Hildebrand 1846, xxviii–lxx) över fynd med vikingatida engelska mynt publicerade Hans en summarisk förteckning över fynden efter 1845 (H. Hildebrand 1886).

Hur var det då med typologin frågar sig säkert många. Jo det finns enstaka tillfällen när han har använts sig av den t.ex. för Magnus Erikssons myntning. I ett fall där han gjorde en felbedömning kan typologin ha legat honom i fatet. Det gäller Knut Erikssons (1167–1196) Svealandsmyntning som han förde till Valdemar 1250–1275 p.g.a. tolkningen av en inskrift, men sannolikt även p.g.a. typologiska skäl.

Inom arkeologi ägnade han sig mycket även åt europeiska problem, men inom numismatiken höll han sig nästan enbart till Sverige och den äldsta nordiska myntningen. De mer allmänneuropeiska ämnen han behandlade inskränker sig till några artiklar om denarer och solidi (bl.a. H. Hildebrand 1891). Han hade emellertid planer på att publicera ett verk över tyska vikingatida

mynt (omfattande manuskript finns). Här måste han ha insett potentialen i de svenska fynden och han hade viss kontakt med Hermann Dannenberg som var de tyska vikingatida myntens främste kännare. Dannenberg hade redan 1869 skrivit till Bror Emil för att höra om möjligheten att se fynden i Stockholm, men han fick besked att han kunde se den systematiska samlingen men inte fynden. Hans skickade i brev 1879 och 1894 uppgifter om mynttyper som saknades i Dbg (medtagna i Dbg del 4, 1905) och de båda träffades i Berlin 1884, men resultatet blev endast att Hans 1886–1888 sände sammanlagt 663 tyska dubblettmynt till Dannenberg. Dannenbergs enträgna försök att komma till Stockholm och se fyndmynten sköts från Hans sida hela tiden på framtiden (Hatz 1972, 121–125). Anledningen till att han ville se fyndmynten var troligen att han från dom ville förvärva typer som saknades i hans egen samling. Han insåg säkerligen att han inte skulle kunna förvärva mynt från den systematiska samlingen.

Efter 1891 skrev Hans mycket lite vad gäller mynt och det hänger sannolikt samman med arbetet med Sveriges medeltid samt att han blev mer mänsklig i fråga om arbetskapaciteten.

Sammanfattning

Att Bror Emil och Hans ofta hade olika åsikter framgår inte minst av Hans kommentarer i olika sammanhang. Ett intressant exempel är, vad som rätteligen borde kallas ett gemensamt arbete, nämligen katalogen över Riksbankens svenska myntsamling, där Bror Emil vid sin död hade utarbetat manuskriptet, men sonen Hans reviderade det och skrev ett förord. Verket saknar författarnamn men räknas, något oegentligt, till Hans verk. Skillnaden mellan far och son i ett avseende framgår där tydligt av förordet. Där skriver Hans (bl.a.) att i originalmanuskriptet saknades inskrifternas skiljetecken eftersom Bror Emil inte fäste

någon vikt vid dem. Själv ansåg Hans, bl.a. med hänvisning till att de uppmärksammades av samlarna, ”att dessa tecken har rätt stor betydelse för det grundliga studiet af mynten”, varför han själv hade infört dem i manuskriptet (H. Hildebrand 1889, iv). Dels framkommer här att Hans tog intryck av nya idéer (vilket är svårare att säga om Bror Emil) samt att han hade sinne för detaljer, medan Bror Emil inte brydde sig om detaljer som han uppfattade som betydelselösa. I rättvisans namn skall sägas att i Bror Emils *Anglosachsiska mynt* finns minimala skillnader i inskrifterna noterade under separata nummer.

Om man ska försöka sammanfatta Bror Emil och Hans gärningar kan man konstatera att båda hade en otrolig arbetskapacitet, men att de i mångt och mycket var varandras motsatser.

Bror Emil utmärktes av stor plikt känsla. Han kunde ha publicerat mycket mer, men han satsade på att med stort tålamod bygga och konsolidera SHM. Han hade förmåga att organisera och systematisera (SHM och inventariet). Det visar sig inte minst i hans publikationer med tonvikt på kataloger, där de vikingatida engelska mynten passade som hand i handske för hans intresse. Däremot var den skrivna analysen något han sällan använde, trots att han hade kapacitet för det. Hans intresseområden var också mer begränsade än sonens.

Hans å andra sidan hade inte ärvt faderns organisatoriska förmåga men däremot hans samlarmani. Han hade ett enormt engagemang för det han gjorde. Han var otålig – han skrev inga kataloger – och man kan se hur hans penna flyger fram över pappret de gånger han skrev fyndbilagor och när han skrev sina artiklar. Det gjorde också att hans arbeten är behäftade med en hel del slarvfel för att han inte hade tålamodet och tiden att kontrollera uppgifterna. Hans stora styrka är publikationerna och förmågan att bearbeta och analysera ett material och

skriva om det liksom hans enorma kunskande inom ett stort antal ämnen. Han var ett föredöme när det gäller tvärvetenskap. Inom numismatiken kan man inte säga att han blev internationellt känd som fadern (internationellt kändis blev han däremot inom arkeologin)

Kortfattat kan man säga att Bror Emil var en pulare och Hans en analytisk visionär. En person med en kombination av Bror Emils och Hans goda egenskaper skulle utan tvekan kunna liknas vid en övermänniska. Var för sig hade de emellertid egenskaper som för alltid kommer att ge dem en plats bland numismatikens giganter.

Litteratur och förkortningar

- Arne, T.J. 1934. Hans Hildebrand som förhistoriker. *Fornvännen* 1934, 317–326.
- Assarsson-Rizzi et al. 2006. K.Assarsson-Rizzi, F. Elfver, L.O. Lagerqvist, U. Nordlind. T. Sundquist, P. Widén, E. Wiséhn, I. Wiséhn, M.-A. Voisin, *Bror Emil. Hildebrand*. Stockholm 2006.
- Assarsson-Rizzi, K. 2014. *Bror Emil Hildebrand. Lefnadsteckning*. Stockholm 2014.
- Berch, C.R. 1773. *Beskrifning öfwer svenska mynt och kongl. skåde-penningar, som ...* Uppsala 1773.
- Brenner E. 1691. *Thesaurus Nummorum Sveo-Gothicorum vetustus*. Stockholm 1691
- CNS. *Corpus nummorum saeculorum IX – XI qui in Suecia reperti sunt* 1–16. Stockholm, 1975–2010.
- Dbg. - H. Dannenberg, *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit* 1-4. Berlin 1876–1905.
- Dijkman, P. 1686. *Observationer, som kunna gifva någon anledning til dhe forna Swenskars och Göthers Penninge Räkningz beskaffenhet uthi många hundrade år tillbaka uthur theras egne Handlingar Lager Afskeder Recesser, Kiöpebreef Contracter och Räkningar utdragne*. Stockholm 1686.

- Fountaine, A. 1705. *Numismata Anglo-Saxonica & Anglo-Danica breviter illustrata*. Oxford 1705.
- Galster, G. 1966. *Sylloge of Coins of the British Isles* [7], Royal Collection of Coins and Medals, National Museum, Copenhagen. Part II. Anglo-Saxon coins, Æthelræd II. London 1966.
- Galster, G. 1970. *Sylloge of Coins of the British Isles* 13–15, Royal Collection of Coins and Medals, National Museum, Copenhagen. Part IIIA-C. Anglo-Saxon coins: Cnut. London 1970.
- Galster, G. 1972. *Sylloge of Coins of the British Isles* 18, Royal Collection of Coins and Medals, National Museum, Copenhagen. Part IV. Anglo-Saxon coins from Harold I and Anglo-Norman Coins. London 1972.
- Hatz, V. 1972. Gemeinschaftsarbeit mit Schweden. Die Bearbeitung der deutschen Münzen aus den wikingerzeitlichen Funden Schwedens. *Mitteilungen aus dem Museum für Hamburgische Geschichte*, Band VI: Das historische Museum als Aufgabe. Forschungen und Berichte aus dem Museum für Hamburgische Geschichte 1946–1972 (red, W. Jungraithmayr), 121–127.
- Hildebrand, B. 1934. Bror Emil Hildebrand. Hans liv och gärning. *Fornvännen* 1934, 257–316.
- Hildebrand, B. 1937–1938. *C.J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837*. Del I–II. Stockholm 1937–1938. KVHAA Handlingar 44.
- Hildebrand B. 1971–1973A. Bror Emil Hildebrand. *SBL* 19, 38–43.
- Hildebrand B. 1971–1973B. Hans Olof Hildebrand. *SBL* 19, 43–48.
- Hildebrand, B.E. 1829. *Numismata Anglo-Saxonica Musei Academiae Lundensis ordinata et discripta*, I–III. Lund 1829.
- Hildebrand, B.E. 1831–1832. *Upplysningar till Sveriges mynthistoria ...* Afd. 1–5. Lund 1831–1832.
- Hildebrand, B.E. 1844. *Anteckningar ur Kongl. vitterhets, historie och antikvitetsakademiens dagbok samt om de under Akademiens inseende ställda kongl. samlingarna, för år 1843*. Stockholm 1844.
- Hildebrand, B.E. 1846. *Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord*. Stockholm, 1846.
- Hildebrand, B.E. 1860. *Minnespenningar öfver enskilda svenska män och qvinnor*. Stockholm 1860.
- Hildebrand, B.E. 1874–75. *Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer*. D. 1–2. Stockholm 1874–1875.
- Hildebrand, B.E. 1875. Konung Johan Sverkerssons mynt. *KVHAA Månadsblad* 1875, 181–185.
- Hildebrand, B.E. 1877. Fynd vid Petersberg å Skeninge stads område i Östergötland. *KVHAA Månadsblad* 1877, 536–542.
- Hildebrand, B.E. 1879. Nya bidrag till Sveriges mynthistoria under medeltiden. *KVHAA Månadsblad* 1879, 180–185.
- Hildebrand, B.E. 1881. *Anglosachsiska mynt i Svenska Kongliga Myntkabinettet funna i Sveriges jord. Ordnade och beskrifna*. Stockholm, 1881.
- Hildebrand, B.E. 1884. Två fynd af danska mynt från 11:e århundradet. *KVHAA Månadsblad* 1884, 135–62.
- Hildebrand, H. 1879–1903. *Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring*. Del I–III. Stockholm 1879–1903.
- Hildebrand, H. 1882–1885. Svenska myntfynd i k. Myntkabinettet (1–5). *KVHAA Månadsblad* 1882, 76–84, 113–119, 172–176; 1883, 81–83; 1885, 108–113.
- Hildebrand, H. 1884. Bror Emil Hildebrand. *KVHAA Månadsblad* 1884, 97–134.
- Hildebrand, H. 1886. Angelsachsiska myntfynd i Sverige efter 1845. *Mbl.* 1886, 119–24, 178–84; 1887, 16–22.
- Hildebrand, H. *Sveriges mynt under medeltiden*. Stockholm 1887.
- Hildebrand, H. 1889. *Samlingen af svenska*

- mynt i Riksbankens myntkabinett. Stockholm 1889.
- Hildebrand, H. 1891. Sous d'or Ostrogoths frappés en Pannonie et trouvés en Suède. *Congrès international de numismatique ... à Bruxelles 1891. Procès verbaux ...* Bruxelles 1891, 421–427.
- Hycckert, B.E., Lilienberg, V.E. och Wahlstedt A. 1906–1943. *Minnespenningar över enskilda svenska män och kvinnor. Följd I–III. Numismatiska Meddelanden XVII:1–2, XXIV, XXIX:1–2.* Stockholm 1906–1943.
- Jonsson, K. 1987. *The New Era. The Reformation of the late Anglo-Saxon Coinage.* Commentationes de nummis saeculorum IX – XI in Suecia repertis. Nova Series 1. Stockholm 1987.
- Jonsson, K. 1990. Bror Emil Hildebrand and the Borup hoard. *Numismatiska Meddelanden XXXV*, 35–45.
- Keder, N. 1708. *Nummorum in Hibernia antequam haec insula ... angli facta sit iuriscusorum indagatio ... Accessit catalogus nummorum anglo-saxonior. & anglo-danior. musei Kederiani.* Leipzig 1708.
- KVHAA – Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Lagerqvist, L.O. 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt.* Stockholm 1970.
- Ruding, R. 1817–1819. *Annals of the Coinage of Britain.* London 1817–1819.
- SBL – Svenskt bibliografiskt lexikon. Stockholm 1918–.
- Schröder, J.H. 1825. *Numismata Anglo-Saxonica in Nummophylacio Academico Upsaliensi adservata.* Uppsala 1825.
- Schröder, J.H. 1830. Anmärkningar öfver Sveriges äldsta mynt. Inträdestal ... Stockholm 1830. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Handlingar* 13, 279–318.
- Schück, H. 1944. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Dess förhistoria och historia.* VIII. Stockholm 1944.
- SHM. Statens historiska museum, Stockholm.
- Steffen, R. 1928. Anteckningar om Visby högre allmänna läroverks Mynt- och antikvitetsammlung. Bilaga till *Årsredogörelsen* 1928. Visby 1928.
- Thordeman, B. 1934. Hans Hildebrand som medeltidshistoriker. *Fornvännen* 1934, 327–336.
- Thordeman, B. 1936. Sveriges medeltidsmynt. *Nordisk kultur* 29. Stockholm 1936.
- Thordeman, B. & Rasmusson, N.L. Jacob von Engeströms beskrivning av Styrafyndet. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1936, 99–134.
- Tornberg, C.J. 1848. *Numi Cufici Regii Nummophylacii Holmiensis quos omnes in terra Sueciae repertos.* Uppsala, 1848.
- Tornberg, C.J & Hildebrand, H. 1870, Förlagenfyndet. *Antiquarisk Tidskrift för Sverige* III 1870, 50–112.
- Willers, U. 1937. Myntsamlade i samband med trekronorstvesten. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1937, 101–106.

Skjoldamuletter

Jens Christian Moesgaard

14. januar 2022 forsvarede Kerstin Odebäck på Stocholms Universitet sin disputats *Vikingatida sköldar. Ting, bild och*

text som associativt fält. Den handler om vikingetidens skjolde og deres anvendelse samt om deres symbolske betydning, her-

under amuletter i form af miniatureskjolde. Her kommer det numismatiske aspekt ind, idet der findes en række eksempler på mønter, der er omdannet til skjoldamuletter ved at banke møntens midterparti op til en bule (s. 121–126). Vikingetidens skjolde var runde, så møntens form passer godt hertil. Skjoldene var lavet af træ, med et rundt håndsbredt hul i midten, hvor der sat en jernstang som håndtag, der på ydersiden var dækket af en bule i jern, der var sømmet på skjoldet. Det er denne skjoldbule, man efterlignede ved at banke mønten op.

Odebäck omtaler seks eksempler på ”myntsköldar”:

- England, Æthelred II, Long Cross-type, ca. 997–1003, møntsted York, møntmester Steorcer, gennemboret. Detektorfund fra Gudum, Vestsjælland, Danmark (SVM 1452x207; FP 11952.4).
- England, Knud den Store, Short Cross-type, ca. 1029–1035, møntsted London, møntmester Ælfwig (figur 1). Detektorfund fra Sigersted, Vestsjælland, Danmark (SVM 1383x28; FP 12879.16).
- England, Edvard Bekenderen, Expanding Cross-typen, ca. 1050–1053, møntsted London, møntmester Leofred (figur 2). Detektorfund fra Haraldsted, Vestsjælland, Danmark (SVM 1536x2; FP 12901.2).
- England, Harold II, Pax-typen, 1066, ubestemt møntsted og –mester, stor kantskade. Detektorfund fra Aggersborg, Nordsjælland, Danmark (VMÅ 2674x400; FP 10472.37).
- Mercia, Offa (757–796), Heavy Coinage, ca. 792–796, Canterbury, møntmester Osmod, gennemboret. Fundet i 900-tals kvindegrav i Veka, Vangen, Voss, Hordaland, Norge (Screen 2013, fund 52 & mønt 23).
- Samanide-emiratet, dirhem, 291 AH=903/904, ildspåvirket og med pånitte-
tet øsken. Sandsynligvis fra brandgrav,

Kungsgården, Österfärnebo sogn, Gästrikland, Sverige (Schild 2020, s. 18).

Figur 1. Detektorfund fra Sigersted. Foto: Jens Christian Moesgaard. (forstørret, ikke til skala)

Figur 2. Detektorfund fra Haraldsted. Foto: Jens Christian Moesgaard. (forstørret, ikke til skala)

De tre første af disse mønter har kors på bagsiden, og det er netop korssiden, som fremhæves miniatureskjoldets forside, mens portrætsiden lades i skyggen.

Derudover er der et fund af en skjoldamulet fra Holmegård, Østermarie på Bornholm, Danmark (BMR 3235). På selve skjoldet er der ingen spor af prægning, men på det lille sølvbånd, der har været pånittet skjoldet som håndtag, ses der spor efter indskrifter, der viser, at båndet er klippet ud af en arabisk dirhem.

Mønter er ikke Odebücks hovedfokus i afhandlingen, så hun har naturligvis ikke foretaget en systematisk gennemgang af hele det enorme møntfundsmateriale fra vikingetiden. Der er derfor gode chancer for, at flere eksempler vil blive erkendt blandt gamle fund, samt at nye fund vil blive noteret, nu da opmærksomheden på dette hidtil oversete fænomen er blevet vakt.

Odebäck omtaler også mønter med skjoldmotiv. Mønter fra 800-tallet med skibsmotiv

Figur 3. Fra Damhus-skatten. Foto: Claus Feveile.

behandles kortfattet (s. 135). Nogle af dem viser et skib med en række skjolde langs rælingen (figur 3). Denne variant er altid kombineret med en framadskuende hjort på den anden side. Typen er forholdsvis sjælden, men takket være den nyligt fundne skat fra Damhus nær Ribe, har Claus Feveile nu med nogenlunde sikkerhed tolket disse mønter som halvpenninge præget i Ribe (Feveile 2021, s. 54–55, 60–62). De øvrige skibsmønter fra 800-tallet fremviser ikke skjolde. Det gør derimod en mønt med en skjoldbærende rytter præget i Lund under Svend Estridsen (1047–1074) (s. 140). Det er en sjælden type, der sikkert kun var en lille udmøntning.

Slutteligt omtaler Odeäck en ”kenning” (poetisk omskrivning af et begreb) fra nordisk poesi med møntrelation. *Sváfnis salnæfrar* fra *Haraldskvæði*, *Hrafnsmál* skulle betyde noget i retning af ”mønten på

Odins hal”, som hentyder til skinnende skjolde som udsmykning på hallen. Oversættelsen er dog omdiskuteret i specialistkredse (s. 124–26, 157).

Afhandlingen er udgivet i serien *Stockholm Studies in Archaeology* som nr. 79 og kan downloades gratis på su.diva-portal.org og på Odeäck's Academia-side.

Referencer

- BMR = Bornholms Museum, Rønne.
 Feveile, Claus, ”Damhus-skatten – en foreløbig præsentation af en Ribeudmøntning fra tidlig 800-årene”, *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* 18 (2020), 2021, s. 51–66.
 FP = Fundprotokol, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet.
 Schild, Richard, *Vikingatida silvermynt i graver i Gästrikland. En analys av gravmynts udseende, användning och förekomst*, Kandidatopsats, Stockholms Universitet, HT 2020.
 Screen, Elina, *Sylloge of Coins of the British Isles 65, Norwegian Collections, part 1, Anglo-Saxon coins to 1016*, Oxford-Londres 2013.
 SVM = Sydvestsjællands Museum (i dag en del af Vestsjællands museum).
 VMÅ = Vesthimmerlands Museum, Års.

Metaldetektoren i Ungarn

Jens Christian Moesgaard

Som mange andre lande har Ungarn haft problemer med privat brug af metaldetektor. Mange fund er gået direkte til samlermarkedet uden at blive registreret af landets arkæologiske myndigheder. Hermed er oplysningen af mønternes og de andre genstandes fundsted gået tabt for evigt. Væk er

alle de informationer, som man ville kunne udlede af fundstedet. Det gælder eksempelvis viden om møntens sidste brugssted og omstændighederne omkring dens anvendelse – faktorer, der er yderst vigtige, når vi skal forstå fortidens samfund. Det er yderst beklageligt.

I de seneste år er det imidlertid lykkedes flere ungarske museer at etablere kontakt med en række metaldetektorbrugere. De udfører rekognosceringer i samarbejde med museerne, og fundene bliver registreret og indgår i museernes samlinger til stor nytte for den arkæologiske forskning. Mange interessante fund er dukket op på denne måde, og en stor del af dem er mønter fra oldtiden til nutiden. Et udvalg af fundene kan netop nu ses i en udstilling på Ungarns Nationalmuseum i Budapest. Udstillingen har titlen Kincset érő közösség = et skattet fællesskab, og handler både om finderne og fundene. De fleste af de udstillede fund er resultatet af det gode samarbejde, men der

er også eksempler på fund, der var ved at blive spredt og kun blev reddet i sidste øjeblik ved gode kræfter indsats.

Udstillingen er organiseret af lederen af museums møntkabinet, István Vida, der selv har været i marken og koordineret en stor del af arbejdet med de frivillige metaldetektorbrugere. Den kan varmt anbefales og er åben indtil 2. april 2023, se <https://mnm.hu/hu/kiallitasok/idoszaki/kincset-ero-kozo-sseg>. I forbindelse med udstillingen er der udgivet et lille hæfte, der desværre kun findes på ungarsk, men ikke-ungarsk-kyndige kan glædes over de mange billeder af de smukke genstande.

Ny udstilling om penge på Nationalmuseet i København

Jens Christian Moesgaard

Det er efterhånden en del år siden, at Den kongelige Mønt- og Medaillesamlings permanente udstilling på Nationalmuseet i København lukkede. I den mellemliggende tid har man kunnet se mønter på relevante steder i museets andre udstillinger, men det har været i forholdsvis begrænset omfang. Det har været et stort ønske igen at få en udstilling, der bringer Møntsamlings rige samlinger i spil.

27. september 2022 åbnede Nationalmuseet sin nye udstilling "Ka-ching – follow the money". Det er ikke en egentlig numismatisk udstilling, men handler i tidens ånd bredere om begrebet penge. Møntinteresse-rede går dog ikke forgæves, for der er en del mønter med.

Udstillingen starter med et rum med spil, hvor man kan lære om penge. I næste rum præsenteres det brede historiske perspektiv på fænomenet penge, og her er udstillet en del mønter og andre betalingsmidler fra

både Danmark og resten af verden. Specielt skal fremhæves kraftpræstationen med at vise hele Danmarks mønthistorie i kondenseret form i 10 montrer på en af rummets vægge. Tredje rum viser en række genstande, det på den ene eller anden måde har værdi – enten pengemæssig værdi, samlerværdi, prestigeværdi eller affektionsværdi. Det giver stof til eftertanke. Blandt de udstillede genstande er både medaljer, møntskatte og en guldbarre. Sidste rum er et gedigent bankinteriør fra 1920'erne.

Det er planlagt, at udstillingen skal stå de næste 6 år. Se <https://penge.natmus.dk/udstillingen>

ISSN 1652-2303

Layout: Ylva Öd

© Numismatiska forskningsgruppen och förf. Foto förf. om inget annat anges.

Stockholms
universitet